

Joke Litjens
de reis naar
binnen

twalf vrouwen en de kracht
van hun spiritualiteit

Joke Litjens

DE REIS NAAR BINNEN

*Twaalf vrouwen en de kracht
van hun spiritualiteit*

Tweede druk

Uitgeverij
Ten Have

Inhoud

Voorwoord	6
Daden gaan woorden te boven <i>Corine Baar-Poort</i>	8
Mens worden <i>Will Cappetti</i>	21
Geloof is voor mij een bevrijdingsverhaal <i>Ria van Dinther</i>	34
De gouden draad en de rode draad <i>Margriet van den Ingh</i>	50
Groeien <i>Joke Litjens</i>	60
Benoem waar het over gaat <i>Suzanne van der Schot</i>	71
Kun je niet één uur met Mij waken? <i>Annemiek Schrijver</i>	85
Pijn leidt tot mededogen en mededogen voert naar wat waar is <i>Julia Veldkamp</i>	95
Ik ken je vanaf het prilste begin, wat er ook in je omgaat, Ik weet ervan <i>Wilma Veldman-Boonen</i>	108
Wat liefde niet vermag <i>Anke Verstijnen</i>	121
Verbinden verrijkt <i>Lieke Vogels</i>	134
Strijd maakt sterk <i>Annelien de Winter-Wijffels</i>	146
Nawoord	159

Daden gaan woorden te boven

Corine Baar-Poort, 1955, Den Haag. Oudste dochter in een gezin van acht kinderen. Ze studeerde medicijnen in Rotterdam. Ze is getrouwd, heeft twee kinderen: een dochter van 25 en een zoon van 21 jaar. Ze is huisarts, maakt deel uit van een maatschap en is een van de initiatiefnemers van een gezondheidscentrum in Rotterdam. Ze is doopsgezind.

daar waar ik anders ben dan jij
begin ik het is waar
maar daar waar ik jou ben
jou geworden ben
zing ik buiten mezelf
(Antjie Krog, 2009)

Interesse voor geloof en spiritualiteit is er in mijn leven altijd min of meer geweest. Dat was thuis in het gezin waar ik opgroeide ook zo, het hoorde erbij. We gingen niet regelmatig naar de kerk, maar geloof en spiritualiteit spelen vooral een rol in de manier waarop we met dingen omgaan. Van huis uit is mij het belang bijgebracht dat het niet gaat om het verwerven van geld en status. Het gaat om hoe je in het leven staat, hoe je met anderen omgaat en dat je andere mensen moet respecteren. Ik ben niet hier, op deze wereld, voor mijn eigen ik, maar ik ben er omdat er een taak ligt, een opdracht. Dat is mij met de paplepel ingegoten. En ik ben niet met een vast beeld, met dogma's, opgevoed. Er is altijd ruimte geweest voor mijn eigen gedachten, ruimte om te zoeken. Ik hoefde me niet te conformeren aan iets anders. Die ruimte is me erg dierbaar.

Toen ik mijn man leerde kennen – hij komt uit een katholiek en ik uit een doopsgezind gezin – verliepen de dingen niet meer vanzelfsprekend. We hebben gezocht naar wat we gemeenschap-pelijk hadden en we vroegen ons af: waaraan zijn we gehecht en waarom? Een intrigerend proces. Dat zoeken heeft wel geleid tot een gezamenlijke vorm, maar niet tot een ontkenning van de traditie waaruit we zijn voortgekomen. We voelden ons thuis bij de studentenecclesia hier in de stad. Toen die opgeheven werd vonden we geen andere plek waar we met enige regelmaat samen naartoe konden gaan. We voelen ons nog steeds thuis bij elkaar, maar we hebben geen vaste, spirituele plek. Dat mis ik soms wel. Met hoogtijdagen, met Kerstmis en Pasen gaan we naar het Steiger. Dat is voor ons de meest open gemeenschap hier in Rotterdam. Er gaan katholieke pastores en dominees van de PKN voor. Daar voel ik me nog het meest thuis. Daar worden de christelijke feesten gevierd die we belangrijk vinden. Het christelijk geloof is niet de laatste vorm of het enige beeld in mijn spiritualiteit. Het sluit aan bij wat me dierbaar is: het gaat er juist om geen beeld te hebben en de ruimte te zoeken. Alleen in die ruimte kan ik de ander echt tegemoet treden, zonder de ander te vormen zoals ik denk dat die zou moeten zijn.

Het appèl van de ander en ruimte voor mijzelf

Ik ben in de studentenecclesia intens bezig geweest met Emmanuel Levinas en zijn filosofie. Het gaat over het werkelijk zien wie de ander is en wat die van je vraagt. Welk appèl gaat van de ander, van de naaste, uit? Het is een oproep die een beroep op mij doet. Levinas' filosofie klopt in het intermenselijk verkeer, al vind ik haar ingewikkeld. Er zijn ook mensen die zijn filosofie interpreteren als een grenzeloze ruimte voor de ander. Daar zit ik soms nog mee in de knoop: waar blijf ik, welke ruimte mag ik voor mijzelf claimen? Toen ik twee jaren een plaatselijke geloofsgemeenschap had gemist, ben ik begin 2000 naar de abdij van de trappisten in

Zundert gegaan om te mediteren. Daar leerde ik de zenmeditatie beoefenen. Dat sluit heel goed aan op hoe ik als huisarts me voorbereid op ontmoetingen met anderen en wat daarin van mij gevraagd wordt. Zenmeditatie helpt me om bewust te zijn van mijn onmacht en mijn grenzen. Zen helpt me in alle aspecten van ontmoeting. Overigens niet alleen in mijn werk. In de meditatie word ik me bewust van wat mijn beeld is en stuurt, dan kan ik het loslaten en daardoor zoveel mogelijk de ander vrij ontmoeten. Dat is ook de essentie van alle parabellen die Jezus vertelt: de ander zien in wat hij of zij nodig heeft.

Op een gegeven moment vielen verschillende dingen samen: de ervaringen in de meditatie, een vriend die veel in Zundert was geweest en overleed en de boeken die ik las over zenmeditatie. Ik werkte al zo'n vijftien jaar samen met een collega-huisarts, maar die samenwerking ging steeds moeizamer. Ik realiseerde me dat je in zo'n samenwerking beelden maakt van elkaar, waarmee je elkaar vastzet. Ik ben heel hard bezig geweest om dat los te laten en de samenwerking een nieuwe kans te geven. Ik zette het op papier op een rij voor mijzelf, en wist toen dat het voor mij op was, klaar. Zulke dingen gebeuren, al blijven ze ingewikkeld. We waren uit elkaar gegroeid. Meditatie heeft me geholpen om een beslissing te nemen. Tegelijkertijd voelt het als een enorme nederlaag. Maar het is niet anders. Het is ook mijn achilleshiel om te willen vasthouden. Maar als je in mijn hart kijkt, dan kan ik er nog steeds niet de vinger op leggen waarom deze samenwerking zo kon desintegreren.

Intussen hadden we ook kinderen gekregen, waren we ouders geworden. Kinderen doen een appèl op je, stellen je voor keuzes in je leven. Wat minder of wat juist meer aandacht krijgt, dat vond ik heel ingewikkeld. Natuurlijk, ik kies voor mijn kinderen, maar mag ik alleen voor de kinderen kiezen? En als andere mensen iets van me vragen – wat doe ik daar dan mee? Waar mag ik de grens trekken, en de deur dichtdoen? Of moet ik toch nóg een stap extra doen? Dat is een heel proces. Ik ben als dokter verantwoor-

delijk voor de patiënten die bij mij ingeschreven staan, dat blijf ik ingewikkeld vinden. Dat speelt elke dag, elke tien minuten: waar mag ik zijn, hoeveel ruimte moet ik de ander bieden? Dat is de kern van de filosofie van Emmanuel Levinas. Toen ik begon met mediteren was ik op een cursus van Jan Keij over het belang van Levinas in de zorg. Zijn benadering heeft ervoor gezorgd dat er heel veel ruimte ontstond.

Ik zit veel in mijn hoofd

In mijn hoofd zitten – daar ben ik heel goed in. Dat is de eeuwige strijd als ik mediteer en dat heeft me veel opgeleverd: om af te dalen met mijn aandacht, zodat de blikrichting omkeert. Mijn blikrichting veranderde overigens ook toen de kinderen pas geboren waren. Daardoor werd ik me op een andere manier bewust van mijzelf; dingen waar ik overheen neigde te lopen, kreeg ik als een boemerang terug. Ik was zo gewend gewoon door te pakken, ook als ik niet lekker in mijn vel zat. Kinderen voelen dat en worden er onrustig van. Ik ontdekte dat die onrust niet aan de kinderen lag, maar aan mij.

Regelmatige meditatie heeft me geleerd om niet te veel tegelijk toe te laten en om tussen twee patiënten door twee keer bewust adem te halen of mijn potlood te verleggen. Dat helpt al om ruimte te maken voor de volgende patiënt. Meditatie helpt me ook mezelf bewust te worden van wat er gebeurt. Het gaat alsmat om ruimte, ruimte voor mijzelf, waardoor ik het gevoel heb dat ik er kan zijn in de contacten die vervolgens weer op me af komen. Dat ik aandacht heb voor wie tegenover me zit en niet intussen met wat anders bezig ben.

Als ik vastloop en het niet meer weet, dan put ik kracht uit mensen om me heen. Ze dragen me en helpen mee om de uitgang te vinden. En ik put kracht uit wat ik zie en lees van anderen: verhalen over hoe zij het leven voor elkaar krijgen en rondbreien.

Cruciale keuzen

In hoeverre kiest de mens, daar is de wetenschap nog niet uit. Is het groeien naar wat goed is? We denken dat we dingen verstandig moeten aanpakken, dus worden we lid van de consumentenbond. Gewapend met vergelijkende staatjes in ons hoofd gaan we naar de winkel en komen de winkel uit met iets anders dan we in eerste instantie van plan waren te kopen! Ik heb geen idee om wat voor reden! Het proces van kiezen is iets wat mij altijd al heeft beziggehouden. In het begin van mijn studie medicijnen las ik veel over het werk van Amnesty International en heb me ingezet binnen die organisatie. Ik las bijvoorbeeld publicaties van artsen in Arabische landen die handen amputeren als straf. Dit gebruik hield me bezig: ik word arts en hoe zorg ik dat ik goede keuzes blijf maken? Waarom heeft de een in de oorlog wel gekozen om zijn beroep in te zetten om goed te doen en de ander niet? Wat is er gebeurd? Ik heb altijd de noodzaak gevoeld om over de grote dingen des levens goed na te denken, om me voor te bereiden op ethische dilemma's, zodat ik besef wat ik kan doen. Als je nooit hebt nagedacht over wat goed of slecht, of meer of minder goed is, dan lukt het je niet meer op het moment dat je voor zo'n keuze staat.

Grote ethische dilemma's, euthanasie, abortus

Euthanasie en abortus vind ik heel ingewikkelde onderwerpen. Elke casus is anders, met andere motieven en overwegingen, en ook daarin werk ik niet vanuit dogma's. Ik sta door mijn werk aan de zijlijn van levens van anderen. Ik leef het leven van de ander niet. Iedere vrouw moet voor zichzelf afwegen of abortus een plaats kan hebben in haar leven. Ik ben geen abortusarts, maar huisarts. Bij euthanasie ligt dat anders. De uiteindelijke behandeling van euthanasie kwam in de eerste zestien jaar van mijn praktijk niet op mijn pad, hoewel de vraag om over te gaan tot eu-

thanasie wel gesteld werd. Tot op heden kwam de uitvoering van euthanasie twee keer op mijn weg. Ik gebruikte mijn intervisie om mijn dilemma's met dit onderwerp te bespreken met een collega: Hoe komt het dat deze vraag zo weinig op mijn weg komt? Ik vroeg me af of het niet zo vaak horen van de vraag aan mijn onvermogen, onwil of onmacht misschien, zou kunnen liggen om de vraag echt te horen. De vraag om euthanasie is heel vaak een andere vraag. Mensen komen bij mij om hun dilemma's voor te leggen. Ik vind dat intrigerend, dat maakt mijn werk ook interessant. Ik probeer dan in een gesprek met de patiënt zijn vragen en twijfels te bespreken. Ook breng ik in hoe ik het zie, om zo tot overeenstemming te komen, gezien vanuit het hier en nu. Dat kan als je elkaar respecteert. Zo voorkom ik dat ik mezelf geweld aan moet doen en een behandeling te starten die tegen mijn gevoel, normen en waarden, indruist.

God

Wat is God? Ik zie God niet als een laatste oordeel of als een laatste instantie. Het enige wat ik weet is dat ik hier en nu ben en dat ik alleen volhoud als de dingen in overeenstemming zijn met wat ik voel, als ik mezelf niet hoeft te forceren. Ik laat me niet overvragen door anderen. Uiteindelijk ben ik zelf de toetssteen, samen met mijn eigen gevormde geweten. Dat is het enige wat ik heb, ik heb niets anders. Collega's en mijn man helpen me voortdurend om mezelf te vormen, en dat is ook nodig. Anderen zijn evenzeer deel van wat misschien God is. Het komt in de buurt van wat de mysticus Meister Eckhart over God, over het beeldloze, zegt. Volgens hem is het besef dat alles waarin wij 'god' proberen te vangen nooit god kan zijn, omdat die zich onttrekt aan alle beelden. God is niet te bevatten en te groot voor onze waarneming. Op het moment van gericht waarnemen verwordt het al tot een reductie van 'zichzelf' of, om met Eckhart te spreken, van 'haarzelf'. Dat is wat ik ervan begrijp. Dit idee schurkt aan tegen het

principe om zo min mogelijk beelden te maken en vast te leggen van God, van mensen en situaties. Onze perceptie als mens is immers beperkt en dus het beeld wat ik op basis daarvan maak ook! Dit gedachtegoed kom ik ook tegen bij Levinas en is mij dierbaar. Meister Eckhart weet het gelukkig ook niet. Daardoor voel ik me gesterkt. God, ethiek en ingrijpende keuzes – zoals voor euthanasie – gebeurt tussen mensen, daar gebeurt het. Ik kan het niet alleen, de ander ook niet. Of het nu God heet of Allah, Krishna of wat dan ook, wat we zien en waarnemen met onze beperkte vermogens, daar moeten we het mee doen.

Jezus

Ik heb het gevoel dat Jezus in overeenstemming was met zichzelf, in relatie met anderen. Hij heeft geen tijd verdaan met allerlei onzinnige conventies. In Jezus is het ware, echte leven met ontmoetingen die ertoe doen, heel erg samengebald. De verhalen zijn erg belangrijk, vooral de parabels. In verhalen kun je iets doorgeven. Elke tijd is op zoek naar zijn eigen verhalen. We hebben behoefte aan een nieuw verhaal.

Lichaam en ziel

In allerlei processen worden mensen gereduceerd tot machines waaraan je kunt sleutelen. En men denkt dat het dan wel weer goed komt. Ik zie dat in de medische zorg maar ook in allerlei organisaties. Ik wil adviseren om oog en oor te blijven houden voor mensen in organisaties. Metsel je niet vast in het asfalt van mooie plannen. Er is veel meer dan alleen het lichaam, of het organisatieplan, of het gebouw. In de visie voor ons nieuw gezondheidscentrum hebben we dat ook verwoord: de mens heeft een lichaam, er vinden psychische processen plaats, mensen staan in een context en mensen geven betekenis aan hun leven. Daar heb je mee te dealen als gezondheidscentrum, daar kun je er niet één van overslaan. Er

zijn dingen die ik tijdens een spreekuur zie gebeuren, maar die ik gewoon niet begrijp. Ik realiseerde me dat ik behoefte heb aan iemand die daar naar kijkt. Binnen drie maanden zat ik aan tafel met een zenboeddhist, een humanistisch raadvrouw, iemand van de katholieke kerk, twee mensen van de PKN, een pandith en een imam. We hebben nascholing opgezet – een behoefte – onderzoek gedaan en de aftrap genomen tot een unieke aanpak; een spreekuur geestelijke zorg. Maar het blijft ingewikkeld, want wat is geestelijke zorg? We hebben zo ook vormgegeven aan het spirituele, aan het betekenisgevende aspect van het leven. Het is een groot voortschrijdend inzicht, want niemand heeft dit ooit gedaan. Moet je mensen gericht verwijzen of niet? En is het handig dat er af en toe iemand met de dokter meekijkt? Concreet: het jongste kind van een Marokkaanse vrouw in mijn praktijk werd aangestoken door het meningokokkenvirus, terwijl haar man op bedevaart was naar Mekka. Binnen twee dagen was het kind dood. De moeder is drie jaar lang elke maand bij mij op het spreekuur geweest om te vertellen hoe ellendig ze zich voelde. Ik dacht: dit is rouw, ze komt er niet overheen, hoe kan ik haar helpen? Ik probeerde met haar te praten over haar verdriet. Ze was maar bezig om opnieuw zwanger te worden, terwijl ik dacht, hoe kun je nu zwanger worden als je dit verdriet nog bij je hebt? Na drie jaar was ze weer zwanger, ze kreeg een kind en ik zag haar niet meer. Achteraf gezien realiseerde ik me dat haar gedrag voortvloeide uit haar beleving dat het een soort straf van Allah is als je een kind ontnomen wordt. Het is pas weer goedge maakt als je een nieuw kind krijgt. Daar kan ik als dokter helemaal niets mee, of de imam het had gekund, weet ik niet. Maar dat zijn dingen waarvan ik denk dat ik daar als arts steun voor nodig heb om te begrijpen wat er gebeurt.

Delen

De chanoekia, een kandelaar met negen kaarsen, hebben we gekregen van een bevriend echtpaar met wie we veel optrekken. Ze

hebben drie dochters en wij hebben twee kinderen. Voor ieder een kaars als we samen zijn. We gaan naar de vieringen in de kerk met onze kinderen om de belangrijke verhalen door te geven. We vertellen elkaar verhalen en delen dingen die ons vormen. Verjaardagen bijvoorbeeld, maar ook het dertigjarig jubileum van mijn man in verpleeghuis Antonius IJsselmonde. Wat we ook belangrijk vinden is naar begrafenissen gaan, we hechten belang aan afscheid nemen. Ook dat delen we met elkaar. We besteden zorg aan de omgang met anderen: een kaartje, een bloemetje, een kaartje koken voor iemand, ernaartoe gaan. Daarover hebben we het met elkaar. Soms denk ik: wat draag ik veel met me mee, maar ik weet niet wat de ander met zich meedraagt. Het kan van buitenaf soms gemakkelijker lijken, maar of dat zo is, weet ik nooit. Ik denk misschien tevoren te veel over dingen na, en een ander doet dat achteraf. Dan betrap ik mijzelf op vooroordelen en moet ik mijn oordeel bijstellen. Ik zie meer spiritualiteit op drie hoog achter, dan bij mensen die het voor de buitenkant zo mooi op orde lijken te hebben.

Ik zoek spiritualiteit niet in een hutje op de hei, los van de wereld. En het is niet alleen iets in en van mijzelf. Mediteren staat in dienst van wat je verder probeert te doen en te zijn in het leven. Meditatie staat in dienst van het leven, je moet het niet gebruiken om er zelf beter van te worden. Mens, je bent zelf verantwoordelijk tot het tegendeel zich aandient. Er zijn situaties die je als mens nooit alleen aankunt. Je moet mensen ook faciliteren om hun verantwoordelijkheid te nemen, zo zie ik ook de zorg. Soms kan iemand het zelf dragen, soms moeten anderen helpen dragen, meedragen. Ik denk ook al ruim tien jaar actief mee in de commissie ethiek van een organisatie die verstandelijk gehandicapten begeleidt, daar speelt dit constant. Wat kun je zonder af te dingen op iemands mens-zijn van iemand vragen, en waar moet je hem niet mee belasten? Soms zijn de dingen die iemand op zijn weg krijgt zo groot, dan moet je er met z'n allen omheen gaan staan.

Kanker in de familie

Er was al onrust rond kanker in de familie, drie jaar geleden bleek een gen in de familie te zitten die een verhoogde kans op borstkanker geeft. Dat werd ontdekt doordat een nichtje, een jaar ouder dan ik, borstkanker in één borst kreeg en kort daarna ook in de andere borst. Zij bleek dat gen te hebben. De broer van mijn vader, van wie ze de dochter is, was inmiddels overleden, bij haar moeder zat het gen niet. Mijn vader werd getest, daar bleek het te zitten. Ik heb een zusje dat begin 2000 borstkanker heeft gehad. Mijn andere zusje bleek het gen ook te hebben en ik niet. Dat is heel raar. Mijn broers zijn allemaal nog een beetje aan het struisvogelen, voor hen heeft het niet direct consequenties, maar één broer heeft wel een dochter van vijftientig. Wat kun je er met z'n allen mee doen? Ikzelf kan niks doen, ik kan er alleen maar zijn en hopen dat ik wat mee kan dragen. Mijn zusje dat nog geen borstkanker had, heeft een jaar op een onderzoekende operatie gewacht en toen bleek ze ovariumkanker te hebben. Ze dacht dat het goed ging, maar toen bleek het een halfjaar later niet goed te gaan en is ze opnieuw behandeld. Mijn nichtje is inmiddels overleden. Ik vond het heel bijzonder dat dan de hele familie komt. Daar gaat het om, dat je elkaar niet laat vallen, dat ontroert me. Heel vaak gaat het niet om woorden maar om dingen doen, ernaartoe gaan. Onder doopsgezinden is er een spreuk op een bord: *Dopen wat mondig is, spreken wat bondig is, vrij in het christelijk geloven; daden gaan woorden te boven.* Dit gaat over hoe wij zijn opgevoed. Je kunt mooie verhalen hebben, maar als je niet doet waar het om gaat dan ben je niet geloofwaardig.

Er zijn

Wat me lucht en ruimte heeft gegeven is dat ik heb gemerkt dat wanneer ik er niet kan zijn, ik er niet hóef te zijn! Sterker nog, dan kan ik er beter niet zijn. Het is belangrijk dat je als hulpverlener goed voor jezelf zorgt omdat jijzelf het instrument bent waarmee

je werkt. Iets anders is er niet. Dat je als hulpverlener de relatie met de ander moet koesteren en dat er iets moet zijn, anders werkt het niet. Er is ruimte gekomen om een streep te trekken. Ik mag zeggen dat het niet uitkomt en dat is geen schande. Als ik erover nadenk, geeft dat ook verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid om te bedenken wanneer ik er wel kan zijn. Het gaat ook om de zorg voor banale dingen: ruimte creëren om na te denken, rust en geen ruzie onderling, een goede rustige werkruimte. Dat zegt iets over mijn directe omgeving, maar ook over de wereld. Als volken elkaar op leven en dood bestrijden, kunnen we niet zomaar zeggen: dat moeten jullie niet doen. In Afrika moeten we met zijn allen eerst zorgen dat mensen überhaupt een bestaan hebben, dan pas kunnen we redelijkheid verwachten.

Valkuilen

Ik denk dat ik over ieder appèl moet nadenken en of dat wel of geen antwoord van mij vraagt. Dat klinkt wel streng en zwaar. Het is mijn worsteling met het leven. Tijdens intervisie en supervisie werd dit onderwerp vaak besproken. Als ik dacht, ik heb nu echt een ander verhaal, dan was toch dit thema weer aan de orde, hoe verborgen ook. Mijn supervisor moest daar regelmatig om schaterlachen.

En ik zit heel snel in mijn hoofd, dat is niet zo vrouwen-eigen. Jeroen Witkam (trappist Zundert) heeft het dan over 'de aap van je gedachten die in de boom heen en weer slingert', zo voelt het ook. Dan vergeet ik, dat wat hieronder zit (buik) veel belangrijker is. Ik kan heel erg over dingen nadenken, het gebeurt me soms dat ik tijdens het spreekuur naar mijzelf kijk en naga waar ik met de patiënt mee bezig ben. Dus in de metacommunicatie schiet van het gesprek waar ik in zit, terwijl het beter zou zijn om te voelen. In het begin van mijn huisartspraktijk was ik al blij als ik medisch geen verkeerde inschattingen zou maken, toen was ik heel erg bezig met de somatische inhoud van mijn vak. Op een gegeven mo-

ment ontdekte ik dat het daar in essentie meestal niet om gaat. Het gaat om het horen en erkennen van die ander en als ik een fout maak – waar ik ook nu nog steeds van wakker kan liggen – dan probeer ik dat bespreekbaar te maken en kunnen we er mogelijk samen door groeien. Dat is ook de weg van het leven.

***

Impressie

Gewetensvol, gedreven, zorgvuldig. Zo gaat ze als huisarts om met haar taak en met haar patiënten die zich aan haar toevertrouwen. Wat me treft is dat ze aandacht en ruimte maakt voor iedere patiënt afzonderlijk, door bewust diep te ademen of door een potlood bewust te verleggen. Hoe klein dit gebaar ook is, het helpt! Wat heeft ze naarstig en ernstig gezocht, geïnspireerd door de filosoof Levinas, door het appèl dat anderen op haar doen en door het erkennen van haar eigen grenzen om zodoende goed te blijven functioneren. Dat is een heel proces. Ik herken dit, het is mij niet aan komen waaien om te onderscheiden wat werkelijk de vraag van de ander is en wat mij gevraagd wordt. Het is me vaak gebeurd dat ik te veel hooi op de vork nam of verantwoordelijkheid van de ander overnam. Door schade en schande heb ik geleerd om de lat niet zo hoog te leggen en mij van het zogenaamde messiascomplex te ontdoen. Stilte en meditatie helpen me dagelijks om de ander werkelijk waar te nemen en te ontdekken wat die ander van mij vraagt.

Steeds weer moeten kiezen: grote en kleine keuzes lopen als een rode draad door haar leven. Bewust en met aandacht erbij stilstaan, de zwaarte voelen, maar ook het besef dat iedere keuze het verschil maakt. Iedere keuze doet ertoe.

‘Ik zit heel snel in mijn hoofd.’ Corine verwoordt het zo omdat ze het voelt als een gemis en een tekort. En ze zegt erbij

dat dit niet zo vrouw-eigen is. Dat laatste waag ik te betwijfelen. Het is lastig om de balans te vinden tussen hoofd, hart, buik en handelen. Om steeds te voelen wat er is en wat er speelt. Door steeds op jezelf te vertrouwen. Ik herken dit. Juist als ik veel aan mijn hoofd heb, raak ik buiten mijzelf en raak ik het contact met mijn lichaam kwijt. Ik heb van een Arbo-arts geleerd om naar de signalen van mijn lichaam te luisteren. Ze zei: 'Je lichaam vertelt je alles, luister ernaar en je leven wordt een stuk eenvoudiger.' Het is zo waar en het heeft alles te maken met 'er zijn', helemaal zijn, met alles wat je in je hebt, dan kun je de ander ook open ontmoeten, zonder beeld, zonder vooroordeel, zonder steeds te projecteren. Zo stel ik me Jezus voor, dat beluister ik in de verhalen van Zijn ontmoetingen.

En wat mij treft is de pijn en de moeite die Corine ergens blijft houden met een stukgelopen samenwerking met een collega-huisarts. Al deed ze haar best en wilde ze die relatie alle kans geven. Het is niet maakbaar en de clou ervan ontgaat haar. Het gebeurde mij ook, nadat een jarenlange intense vriendschap stukliep, omdat ik niet meer verder kon. Het is een litteken geworden, dat regelmatig trekt.

Onder de indruk van deze kanjer van een vrouw en huisarts ging ik naar huis.

Wat liefde niet vermag

Anke Verstijnen, geboren op 6 november 1958 in Waalwijk. Vader had een eigen bedrijf in elektrische onderhoudsonderdelen, moeder is huisvrouw. Ze heeft één zus. Anke is maatschappelijk werkster. Uit haar eerste huwelijk (1981-1993) heeft ze twee dochters van twintig en zeventien jaar. In 2006 trouwde ze voor de tweede keer. Ze heeft drie stiefzonen. Ze komt uit de katholieke traditie en neigt nu meer naar de antroposofische spiritualiteit.

De Engel

O wist ge slechts hoezeer uw aangezicht
verandert, wanneer ge, midden in de
stille, reine blik die u met mij verbindt,
Uw wezen innerlijk vergeet en van mij wendt!
Gelijk een landschap, dat zojuist nog helder was,
wordt het bewolkt en sluit mij van u uit.
Dan wacht ik af. Dan wacht ik zwiiggend af,
Vaak lang. En ware ik een mens als gij,
dan doodde mij de pijn van mijn versmadede liefde.
Nu echter gaf de Vader mij geduld, oneindig groot;
onwankelbaar wacht ik op u
wanneer ge ook maar komen zult.
En vat dit zacht verwijt niet op als een verwijt,
maar als een kuise boodschap slechts.

(Christian Morgenstern, uit *Samen met de anderen. Teksten en gebeden*, R. Steiner en Christian Morgenstern.)

Het spirituele, het gelovige begon belangrijk te worden vanaf mijn puberteit. Ik vergeet nooit dat we met ons gezin met Goede Vrijdag om 15.00 uur naar de Kruisweg gingen. Ik was enorm geraakt voor wie we allemaal moesten bidden. Het voelde heel goed wat daar gebeurde, het samenkomen met al die mensen, het stil zijn. Dat we het jaar daarop precies dezelfde boekjes en precies dezelfde teksten gebruikten, schokte me. Dat het instituut bestaat is op zich goed voor de mens, maar aan de invulling schort het nog weleens. Het zet je aan het denken.

Ik herinner me een vakantie naar Rome ook nog goed. We gingen naar het Vaticaan, vanwege de kunst en vanwege onze katholieke achtergrond. Ik werd enorm boos toen ik bedacht: Als ze al het goud hier omsmelten, dan is er geen honger meer in de wereld. Hoe kun je het Evangelie verkondigen en er zelf zo lang heen leven? Vanaf mijn twintigste begon mijn zoektocht naar de zin van het leven, naar de vraag waarom we hier zijn. En elke keer ontdek ik nieuwe dingen; zoals de antroposofie.

De zin van het leven betekent voor mij dat je jezelf ontwikkelt, dat ik van betekenis ben voor de mensen om me heen en voor mijzelf. Daar gaat de astrologie ook een rol spelen in mijn denken. Ik ben geïnteresseerd in de karmische astrologie. Hierbij wordt gekeken wat ieder mens als roeping heeft meegekregen bij de geboorte. Hoe meer horoscopen ik maak, hoe duidelijker ik zie dat ieders leven zich ontwikkelt volgens een bepaald plan. Ieder mens krijgt talenten mee om dit plan tot een goed einde te brengen. Het is aan jou om ze te gebruiken. Mijn geloof is toegenomen door het inzicht dat alles zo mooi in elkaar grijpt, dat de dingen er niet voor niets zijn. Dat betekent niet dat we gepredestineerd zijn. De vrije keus van de mens is essentieel. De antroposofie maakt je bewust dat je altijd een keuze hebt. In mijn plan zie ik bijvoorbeeld dat ik altijd kinderen om mij heen heb voor wie ik wil zorgen, voor wie ik me verantwoordelijk voel. In een workshop werd me een vraag voorgelegd wie ik ten diepste ben. Ik kwam tot de conclusie dat ik een wijze vrouw en een moeder ben. Die twee

aspecten zijn in mij verankerd, daardoor komen mensen op mijn pad. Daarom ben ik op aarde, dat is mijn talent. Ik heb een grote intuïtie waardoor ik als vanzelf snap wat er speelt en woorden kan geven aan iemands gevoelens.

Bizar

Als ik nu naar mijn eerste huwelijk kijk, dan zeg ik: ‘De scheiding was maatschappelijk gezien verschrikkelijk.’ Mijn ex-man man ging vreemd toen ik in verwachting was van Sofie. Toen ik opnieuw zwanger was, ging hij weg. Na een week kwam hij terug van zijn zakenreis en zijn we gaan praten. We hebben veel tegen elkaar gezegd wat we al die jaren verzwegen hadden. We snapten daarna waarom we bij elkaar waren, maar ook waarom we ‘klaar’ waren met elkaar. Dat inzicht was helend voor mijn ziel. Daarna ging mijn hart dicht en was ik ouderwets jaloers en boos. Dat heeft een hele tijd geduurd. Inmiddels staan we weer op goede voet met elkaar. Toen ik in januari 2010 voor de tweede keer ziek werd, heeft hij me bezocht aan het ziekenhuisbed.

Toen we twintigers waren, hadden we elkaar nodig. We kwamen beiden uit een nogal bizarre familie en we hebben elkaar als het ware gered. We vormden een eiland, waren sterk tegen beide families, zo konden we onszelf wapenen. We stimuleerden elkaar daarin, en we stimuleerden elkaar om te studeren en te werken. We waren positief bij elkaar betrokken. Wel waren we meer maatjes, meer broer en zus, dan geliefden. Toen ik moeder werd, paste de puzzel niet meer. We moesten vader en moeder worden en elkaar daarop aanspreken, maar dat lukte ons niet.

Ik kwam later iemand anders tegen. Een man die heel depressief was en die ik daar doorheen heb gesleept. Ik begreep nooit goed wat ik voor hem voelde: of het nu hartstochtelijke liefde was of met name verantwoordelijkheidsgevoel. Die relatie heeft zes jaar geduurd. Toen ik mijn huidige man tegenkwam, viel er iets op z'n plek. Hij was astroloog, net als ik. We wilden samen intervisie doen; naar

elkaars klanten kijken en van gedachten wisselen over de vraag of we het goed zien.

Talenten

Astrologie gaat ervan uit dat je je karakter en talenten meekrijgt als energie van dat specifieke tijdstip en de plaats van je geboorte. Talenten waar je in je leven wat aan kunt hebben of die je tegenwerken. Die talenten zijn verdeeld over twaalf levensthema's. De oude astrologie is een wetenschap, waarmee nog steeds gewerkt wordt door astrologen, veelal achter de schermen door bijvoorbeeld het bedrijfsleven. Astrologie is tot op de graad nauwkeurig en exact. Ik word vooral geraakt door de levensloop van mensen, hoe hun leven zich ontvouwt. En wat de mens afspreekt met de gidsen voor hij geboren wordt. Dat vind ik intrigerend, omdat je deze opdrachten niet krijgt, maar zelf afspreekt. Meestal vanuit de wil om iets te leren en daarom spreek je van vrije wil. In je geboortehoroscoop zie je wat je meekrijgt om het vervullen van die opdrachten mogelijk te maken. Soms gaat het om prachtige talenten. Bij grote kunstenaars loopt het water me soms in de mond als ik zie hoe hun horoscoop is opgebouwd en wat ze daarmee doen. Het kunnen ook nare dingen zijn die steeds terugkomen omdat je je niet vrij voelt om er afstand van te doen.

Het bewustzijn dat dingen er niet voor niets zijn, dat je deel uitmaakt van een groter geheel, groeit ook ten aanzien van mijn eigen leven. Niet iedereen snapt dat; mensen denken vaak in termen van schuld en boete, dat leed en ongeluk je eigen schuld zijn. Dat is het niet. Het is subtieler, het gaat niet om schuld, het gaat om zin geven aan gebeurtenissen.

Je hebt een opdracht. Tegelijkertijd ben ik gaan ervaren dat ik er niet alleen in sta. Ik word gesteund, door de mensen om me heen en door de geestelijke wereld. Op zulke momenten voel ik me eerder gelovig dan spiritueel. Het spirituele heeft te maken met de opdracht die je hebt. Gelovig zijn staat voor hoop en je gesteund weten.

Geestelijke wereld

Ik ben me veel bewuster geworden van het bestaan van de geestelijke wereld. De eerste keer dat ik ziek was – in 2005 werd bij mij kanker geconstateerd – voelde ik me volstrekt wanhopig en angstig; panisch lag ik in bed. Het enige wat ik dacht was: Oh mijn God! Feitelijk deed ik daarmee, voor het eerst in mijn leven, een beroep op een andere wereld.

Ik wist van de antroposofie, ik wist dat er engelen waren die ik kon aanspreken, en ik dacht: Ik spreek ze gewoon allemaal aan! Ik wilde niet meer geopereerd worden, ik hoopte op bestraling. Ik heb die avond gesmeekt om bestraling. De volgende ochtend ging de telefoon en kreeg ik te horen van de mammacare-verpleegkundige dat er voor mij een afspraak was geregeld in het UMC voor een bestraling. Toen wist ik: Ik ben niet alleen. Dat gevoel is niet meer weggegaan. Bidden en mediteren passen niet bij mij, maar er zijn zeker drie momenten op een dag waarop ik ervaar dat ik niet alleen ben. Ook in de mensen die op mijn weg komen, voel ik dat er voor mij gezorgd wordt. Maar het is wel aan mij of ik de deur opendoe, of ik het zie. Als ik alleen naar het ziekenhuis moet, dan moet ik er wel aan denken om de engelen te vragen om me te begeleiden, anders merk ik ze niet op. Er moet een wisselwerking zijn. Dat heeft te maken met de keuzevrijheid van de mens; engelen mogen niet eigenhandig ingrijpen, hoe graag ze dat ook zouden willen doen.

Na een periode van vijf jaar ging ik voor een laatste controle naar het ziekenhuis. Maar in plaats van dat ik die periode kon afsluiten, ging het hele proces gewoon door en lag ik twee weken in het ziekenhuis. Ik kwam thuis met de vreselijke boodschap dat ik overal tumoren had zitten. Er leek in eerste instantie geen redden meer aan. Alles in mij zei: ‘Zoveel slecht nieuws, hoe ga ik dat redden?’ De toon waarop de artsen mij het slechte nieuws hadden verteld, sprak boekdelen.

Weer lag ik wanhopig in bed. En toen voelde ik dat mijn over-

leden familieleden er waren, ze stonden rond mijn bed. Mijn dochter, die veel gevoeliger is voor de geestelijke wereld, kon ze ook zien en zij praatte met hen. Zij vertelde: 'Opa en oma staan er, en nog een paar mensen, maar die ken ik niet.' Ik stelde haar voor te vragen wie ze waren. Haar stem en haar taalgebruik veranderden, en het was precies mijn neef Jan. 'Jezus Jan,' flapte ik eruit, 'jij bent vermoord!' 'Dat is nu niet meer belangrijk,' zei hij, 'ik ben er nu voor jou.' Tineke, een vrouw die ik kende van de eerste keer dat ik ziek was, was er die avond ook. Zij is niet meer weggegaan, ze is nog steeds bij me.

Ze was er al in het ziekenhuis, maar toen verstond ik haar niet. Mijn dochter heeft voor mij contact gemaakt met Tineke. Via haar zei Tineke tegen me dat de eerste periode van borstkanker een opmaat was voor iets wat ik nog te ontwikkelen had. Mijn vader zei het later nog specifieker: 'Dit is de opdracht die je nu krijgt: Ga nu leven!'

Schuld

Een workshop van Henk Fransen (arts en auteur) over het zelf-genezend vermogen van de mens heeft me geïnspireerd. Na terugkeer realiseerde ik me: Ik moet me niet focussen op doodgaan, ik moet me focussen op leven. Dáár word ik vrolijk en opgewekt van, daar krijg ik energie van.

Henk Fransen zegt dat je niet ziek wordt, als je je kern leeft. Mensen verstaan dat vaak verkeerd. Alsof het je eigen schuld is als je ziek wordt; een hele fatalistisch, calvinistische gedachte. Maar dat is het niet. Het gaat erom dat je stilstaat bij de vraag wat je te doen hebt in dit leven. Bij mij lag daar kennelijk nog iets, en dat probeerden mijn vader en Tineke mij alsmaar duidelijk te maken. Ik heb nog wat te doen in deze wereld, en blijkbaar moet het water me aan de lippen staan voordat ik daar aan wil.

Dat heeft ook te maken met het taboe dat nog steeds rust op kanker. Nu zie ik, op het koor bijvoorbeeld, hoe blij iedereen is

dat ik er weer ben. Dat betekent zoveel voor mij. Ik heb me nooit gerealiseerd wat het met anderen doet als ik er niet meer zou zijn. Ik word er verlegen en warm van. De ervaring dat het genoeg is dat je er bent, is compleet nieuw voor mij. Ik hoef er niet hard voor te werken, ik hoef er niet mijn stinkende best voor te doen. Dat is precies waar Henk Fransen over schrijft; wat er tussen mensen gebeurt zodra kanker om de hoek komt kijken. Bijna de hele engelenwereld is hier op aarde, je moet ze alleen willen zien.

Het heeft met de essentie van het leven te maken. Ik heb hier ook met mijn zusje over gesproken. Het is alsof ik in een heel andere dimensie ben terechtgekomen. Voorheen hield ik mensen op een afstand als ze tegen me zeiden: 'Ik ben blij dat je er weer bent.' Dan maakte ik vaak een grapje. Nu laat ik me erdoor verwarmen. Ik kan genieten van wat mensen mij geven. Ik mag er gewoon zijn en ik hoef niets. Het is precies wat mijn vader zei: 'Ga nu gewoon leven.'

Wat hij daarmee bedoelt? Het eerste wat bij me bovenkomt is mijn enorme verantwoordelijkheidsgevoel. Ik was altijd voor anderen bezig en vergat mijzelf. Op school ook. Ik was vereerd als me werd gevraagd om meer les te geven, en dan was ik weer een heel jaar vol geroosterd. Er was wel een stemmetje dat zei dat het eigenlijk te veel voor me was, maar mijn verantwoordelijkheid voerde de boventoon. Ik weet nu dat als ik het ergens benauwd van krijg, ik beter meteen 'nee' kan zeggen en moet gaan uitzoeken waarom ik het zo benauwd krijg. Nu kan ik enorm genieten van het scharrelen in de tuin. Ik maak me nergens anders druk om, schiet niet in de stress omdat iets af moet of omdat ik ergens heen moet. Daar voel ik dat ik leef. Ik ben helemaal aanwezig, zit niet in mijn hoofd. Als ik alleen ben voel ik beter wat ik wil, wat mijn opdracht is. Dan hoor ik die stem pas goed. Bidden en mediteren is niets voor mij. Maar het tuinieren dat ik doe is bijna meditatief. Ik kan het beste 'naar binnen' luisteren als ik met mijn handen bezig ben. Dan word ik stil en krijg ik het beste inzicht.

Tuintje

Ik moet leren om te vragen en niet gaan zitten afwachten en blij zijn met wat me dan toevalt. Ik heb ergens gelezen dat je op twee manieren te werk kunt gaan. Je kunt ergens tegen strijden, kanker bijvoorbeeld, of je kunt ergens vóór strijden: het leven bijvoorbeeld. Daar staat mijn tuintje voor. Voor mij werkt dat. Ik heb aan alle mensen die er de afgelopen maanden voor mij waren, gevraagd of ze een plantje mee wilden nemen. Samen met hen plant ik het in mijn tuin, en daarna zorg ik dat het plantje wortel schiet. Een symbolische handeling; omdat ik het zelf zo moeilijk vind om te verankeren, in mijn lijf, op een plek op aarde, thuis. Ik ben zo blij dat ik dit heb durven vragen, want het maakt me enorm kwetsbaar. Het is heel anders dan toen ik de eerste keer ziek was. Toen bleef ik maar optimistisch, verborg ik mijn angst. Daarmee bouwde ik een muur om mezelf. Zelf heb ik er altijd rekening mee gehouden dat de kanker weer terug zou kunnen komen. Niet op een fatalistische manier, maar wel vanuit de gedachte dat kanker een gemene ziekte is waar je niet lichtvaardig over moet denken.

Met die houding heb ik mezelf verschrikkelijk tekortgedaan. Ik heb toen geen moment een stap teruggezet en naar mijn eigen leven gekeken. Ik herinner me een gesprek met vriendinnen waarbij ik zei: 'Ik ben uit het leven weggehaald.' Een van hen zei: 'Maar dit is ook je leven.' Daar wilde ik toen helemaal niet aan. Nu weet ik dat het snelwegleven dat ik leidde voor ik weer ziek werd, met lesgeven en heel veel werken, dat dat mijn leven niet is. Nu leef ik veel rustiger, dichterbij mezelf. Mijn tuintje, dat is mijn leven. Als ik naar mijn tuintje kijk, dan zijn al die mensen, die een plantje met een spreuk ter verankering gebracht hebben, daar ook.

Moederschap

Mijn vader kon heel erg genieten. Hij was echt een Bourgondiër, hij hield van eten en drinken, van mensen om zich heen. Ik realiseer me steeds meer dat ik net zo in elkaar zit. Ik kan veel meer van mensen genieten dan ik ooit had gedacht. Ik word graag omringd door mensen. Net als mijn vader kan ik me veel zorgen maken, zwaar piekeren. Ik voel me erg verantwoordelijk, en als het niet goed gaat wil ik een bijdrage leveren. Mijn vader was echter veel banger voor het leven dan ik; hij zag niet dat je er ook wat van kunt leren. Zoals Henk Fransen zegt: 'Een probleem is een geschenk in vermomming.'

Ik ben gaandeweg ook gaan inzien dat de ervaringen waar je niets mee hebt, gewoon weg kunt doen. Je hoeft niet met alles wat te doen. Dat is voor mij een ware eyeopener geweest. Ik heb de neiging alles in me op te nemen, negatief en positief; ik maak geen helder onderscheid in wat wel of niet goed voor mij is.

Ik ben een echte moeder. Ik ben een moeder voor mijn kinderen, maar ook voor anderen. Dat is heel goed, maar het kan ook te veel worden en dan keert het zich tegen me. Zoals bij mijn stiefkinderen. Ik heb heel veel gedaan om maar aan mijn ideaalbeeld – van de goede stiefmoeder – te voldoen. Toen ik hier boven op bed lag, heb ik ze een brief geschreven waarin ik zei dat ik ophield met aan hen te trekken, opdat ze er bij zouden horen. Ze zijn welkom, ik wil er voor ze zijn, ik wil ze een warme plek geven. Maar ze hebben expliciet gezegd dat ze dat niet willen. Dat moet mijn man, hun vader, doen vinden ze. Daarover heb ik intens met mijn man gesproken. Dat was niet eenvoudig voor mij. De zorg voor de stiefkinderen is meer de route van mijn man dan die van mij. De brief heeft wel geholpen dat ze met hem zijn gaan praten.

Kracht

Ik dacht van mezelf altijd dat ik heel goed bezig was. Totdat ik een artikel las over voeding waarin stond dat bieten en broccoli goed zijn om kanker te voorkomen. Ik werd enorm boos. Ik eet al bieten en broccoli vanaf dat ik kinderen heb, want dat zou goed zijn tegen kanker. Maar het heeft niets geholpen! Toen besepte ik dat ik wel goed eet, maar niet voldoende; tussen het ontbijt en avondeten zit een gat waarin ik mijn lichaam vraag het te doen met één boterham met kaas. Nu eet ik veel groenten tussen de middag. Wie thuis is, doet met mij mee. Ik ben niet de 'zonderling', de 'zieke' die een Moerlandieet moet volgen. Het is normaal omdat we het met z'n allen doen.

En ik krop ook niets meer op. Dat adviseerde de oncologieverpleegkundige mij: 'Denk niet dat gevoelens slecht zijn, dat je ze niet mag hebben; het moet eruit.' Onzekerheid, angst, ik krop het niet meer op. En ik zorg ervoor dat ik elke dag een doel haal, hoe klein ook; schoonmaken bijvoorbeeld. Als het lukt ben ik enorm tevreden.

Zingen doet me erg goed. Het koor is een veilige plek om naartoe te gaan, het is een groep waar ik *moet* zijn. Tijdens de eerste toon die ik weer zong na lange tijd, ging door mijn hele wezen: 'Maar ik ga nog lang niet dood!' Deze gedachte was als een sterk weten in mij. Heel bijzonder. Ik wilde bijna vragen: 'Welke toon was dat? In welk chakra komt dat binnen?' Ik deelde dat met een vriendin, en zij zei: 'Toen jij binnenkwam, wist ik: die gaat nog lang niet dood.'

Ik voelde me gedragen. Ik las laatst over een lotgenote die hetzelfde had als ik. Haar hele leven organiseerde zij rondom het doodgaan. Zij is in bed gaan liggen en binnen twee jaar was ze dood. Dat heb ik niet, al mag het geloof in mezelf, het weten dat ik nog niet doodga, dat ik leef, nog steviger worden.

Ik lees nu het boek *Quantumgenezing* van Deepak Chopra, over geestkracht. Hij zegt dat je twee dingen kunt doen met je

gedachten; je kunt de kant van het licht op, en je kunt met je gedachten naar de schaduwkanten van de dood. Wat doe jij? Wat kies jij?

Op dit moment voed ik alle levensgebieden, zoals de antroposofie dat noemt. Met wat ik eet, in de doelen die ik me stel, in mijn dagelijkse gewoonten, door het uiten van mijn emoties, door contact te maken met het astrale lichaam en de geestkracht van anderen, door wat ik lees, en door te zingen en te schilderen. Dit is levenskunst, dat ik iets doe met wat er nú in mijn leven gebeurt.

Ik luister ook veel naar muziek. In de 'Requiems' van Cherubini en Rutter, beleef ik dat ik er niet alleen voor sta. Het 'Pie Jesu' van Andrew Loyd Webber heb ik enorm veel gedraaid; het lijkt wel geschreven door Jezus zelf. Psalm 24 heeft dat ook: 'Wie der Hirsch schreit.' Ineens snap ik wat daarmee bedoeld wordt. En muziek van Rutter: 'Alle goede dingen komen van Hem.' Door het luisteren naar deze muziek gaat het stromen. Sinds ik op het koor ben vallen tekst en muziek enorm samen.

Kracht put ik verder uit de mensen hier thuis. Mijn man heeft het volste vertrouwen in mij en sluit in heel veel dingen op mij aan. Hij heeft engelengeduld; ik kan hem altijd vertellen wat ik kwijt moet. Zijn dienstbaarheid is zo groot dat ik er verlegen van word. Hij is voortdurend op zoek naar manieren om mij te ondersteunen. Onlangs bezocht hij tijdens een personeelsuitje een winkel met helende stenen. Hij nam een steen tegen kanker voor me mee, zo ontzettend lief. Ik was zo ontroerd.

Kracht door intimiteit

'Wat liefde niet vermag.' Dat klinkt heel archaisch, maar ik heb het wel zo ervaren toen ik boven lag en niets meer kon. Die periode was van een onbeschrijfelijke intensiteit en intimiteit. Dat kan ik nu zelfs wel eens missen. Er was zoveel warmte, geduld, goed willen doen, geestdrift. Mijn man legde al zijn creativiteit in wat hij

kookte, en ik stuurde het direct weer naar beneden. Niets kon ik verdragen. Steeds weer opnieuw zocht hij naar wat ik wel kon eten.

Ook het contact met de kinderen was heel bijzonder. Alles kon ik met hen bespreken, ook het verdriet. Zo'n openheid. Met mijn oudste dochter sprak ik over de geesteswereld. Zij heeft die gave. We kunnen er verder met niemand over praten. Met mijn tweede dochter is het contact anders, ik moet alert zijn op de signalen die ze geeft. Ze is meer gesloten en vraagt minder.

Bij mijn man kan ik het meest mezelf zijn. Het afstemmen op mijn engel geeft me kracht, maar ook troost en rust. Door de dag heen vraag ik hem om dingen die ik nodig heb. God is voor mij echt het katholieke beeld van een oude, wijze vader, een Job Cohen-achtige vader. Een bron van wijsheid en mededogen.

Gisteren kwam een collega, een heel gevoelige man, bij me langs. Hij zei: 'Goh Anke, ik vind het zo eng om je te bellen. Ik ben zo blij dat ik iets voor je mag doen, want je een hart onder de riem steken, dat kan ik echt niet. Laat me de tuin doen.' Heel eerlijk, bevrijdend. Ineens begreep ik al die mensen die allemaal wat voor mij wilden doen maar waar ik enorm zenuwachtig van werd. Ik wilde mensen die naar me luisterden, maar dat kan niet iedereen. Mensen bieden aan waar ze goed in zijn. Nu kan ik daar van genieten. Zij werken in de tuin en ik doe wat op een klein behapbaar stukje.

In het Westen zijn we zo angstig geworden voor contact, we zijn zo wantrouwig naar elkaar. Tijdens de workshop waar ik eerder over sprak, zei iemand tegen mij: 'Ik had jou op mijn eerste oordeel nooit aangesproken, je bent mijn type niet. Maar nu ik in je energie zit, vind ik je een heel bijzonder mens.' Mensen snakken naar contact. Zien en gezien worden is heel wezenlijk. Ik ontdek nu hoe kwetsbaar we daarin zijn, terwijl het eigenlijk zo simpel is. We willen contact, meer hebben we niet nodig.

***

Impressie

Prachtig om Ankes innerlijke kracht te zien in moeilijke en lastige gebeurtenissen in haar leven. Haar kracht is om niet bij de pakken neer te gaan zitten en zich slachtoffer te voelen van wat het leven haar brengt. Ze neemt zelf de touwtjes in handen en is actief om zich te voeden met wat haar lichaam, hart en ziel goed doen. En beleeft dat ze er niet alleen voor staat. Anke leeft in plaats van dat ze overleeft.

Het willen begrijpen en verstaan van wat er gebeurt in haar leven, zelf zin en betekenis geven, lopen als een rode draad door Ankes leven. Ze kijkt vooral naar haar eigen aandeel, naar wat ze er zelf mee kan, dat geeft kracht! Wat ik zo mooi vind is dat ze in staat is om voorbij te gaan aan oorzaak en schuld, valkuilen die op de loer liggen. Zo gaat ze om met haar relaties en met kanker, het geeft diepte en wijsheid in haar leven.

Voor de tweede keer kanker krijgen is een schok en tegelijk 'levert het haar ook veel op'. Ze staat opener voor andere mensen. Ze stopt met de schijn ophouden en zich groothouden, waarmee ze mensen op afstand hield. Kleine gebaren en non-verbale uitingen van mensen merkt ze op en doet haar goed. Echt contact voelen is misschien wel het belangrijkste geworden in haar leven.

Op de grens tussen leven en dood, beleeft Anke contact met de geestelijke wereld, wat wil zeggen de wereld van de engelen, dierbare overledenen. (Zo noemt de antroposofie, die in de christelijke traditie staat, dit.) Ze hoort van dierbare overledenen wat haar te doen staat. Op het leven focussen in plaats van op de dood!

Ik hoor vaak van mensen over soortgelijke ervaringen. Ik ervaar soms mijn moeders aanwezigheid. Ze is inmiddels negentien jaar overleden. Op cruciale momenten vraag ik innerlijk om haar hulp. Als het erop aankomt word ik geholpen. Ik ontvang rust, vertrouwen.

Verbinden verrijkt

Lieke Vogels, geboren op 18 december 1961 in Eindhoven. Ze is de tweede dochter in een katholiek gezin van vier meisjes. Vader was directeur van de v&D, moeder was thuis. Na de pedagogische academie deed ze een universitaire MBA-opleiding, Master of Business Administration en Economie. Ze woont in Maarssen en is actief katholiek. Ze is getrouwd en heeft vier kinderen tussen de tien en zeventien jaar. Lieke is directeur van FaiRSupport, de retailorganisatie voor de Fair Trade branche, Wereldwinkels en de WAAR-keten.

‘Als je kunt delen, kun je vermenigvuldigen’

Ik ben opgegroeid met de regel dat we een keer in de week naar de kerk gaan. Meestal ging ik op zaterdagavond en vanaf het begin van de middelbare school koos ik er bewust voor om alleen te gaan. In mijn eentje was ik veel meer bij het gebeuren betrokken. Met z'n zessen in de bank leidde me af, er gebeurde altijd wel iets: een kind dat viel, mijn ouders die iets zeiden. Ik vond het veel prettiger om het alleen te beleven en dat is lang zo gebleven. In de preek hoorde ik altijd een boodschap, ik dacht erover na wat ik ermee zou kunnen en elke week nam ik me voor goed bezig te zijn voor mensen. Het was mijn ritueel: aan het begin van de mis ging ik na hoe de afgelopen week was gegaan. Ik was kritisch ten aanzien van mezelf: wat heb ik betekend voor anderen? En dan nam ik de preek weer mee voor de komende week. Ik werd thuis opgevoed met de christelijke normen en waarden en met bidden aan tafel, toch had ik niet in de gaten waar het om ging in de kerk. Thuis voerden we ook geen gesprekken over de sacramenten. Maar de eerste communie en de voorbereiding daarop maakten

indruk op mij. Tot dan had ik niet in de gaten wat het betekende, maar vanaf die periode begreep ik er meer van.

Een moderne oom

Een oom van mij was pastoor en hij was veel bij ons thuis. Hij was er tijdens alle hoogtijdagen en ik kon heel goed met hem opschieten. Een moderne denker, moderner dan mijn vader. Ik vraag me regelmatig af: hoe zou ome Jan dit gevonden hebben. Hij had de meest actuele boeken op tafel liggen en mijn ouders werden er soms zenuwachtig van als ze dat zagen. Hij inspireerde me en ik vond het prettig om met hem in gesprek te zijn. Het waren geen 'heilige' gesprekken, wel diepgaand. In bepaald opzicht diepgaander dan met mijn eigen ouders. Als mijn ouders met elkaar op vakantie gingen ontfermde hij zich over ons, dat waren belangrijke momenten. Dan waren we alleen met hem, we spraken over boeken, over wat we meemaakten, over zijn reizen en hij vroeg naar wat we voelden en wat het betekende. Door hem raakte ik gewend over het geloof te spreken, hij maakte het bespreekbaar, hij was open en ontspannen. Er moest niets, hij had echt visie en hij durfde alles te zeggen. Hij had altijd zijn mening klaar en dat leverde hem niet alleen vrienden op, zeker in Brabant niet. Wij, mijn zussen en ik, vonden dat hij lef had en we droegen hem op handen.

Mijn vader had een ontzettend drukke baan en kon niet altijd in de zomervakantie weg. De schoolvakanties waren voor hem juist druk. Daarom gingen mijn vader en moeder twee keer per jaar samen op vakantie. We pestten hen er wel eens mee, maar we vonden het prima, het hoorde erbij. We hebben twee keer een non in huis gehad als oppas, waarschijnlijk via mijn oom, dat was ook zo'n leuk mens. We hadden bijzondere gesprekken met haar. Ze bracht een andere wereld binnen en ik vond het mooi hoe ze bad. We namen dan vriendinnen mee naar huis, omdat het zo apart en geweldig was. Zij nam ons mee naar haar klooster en ze leidde ons

daar rond, prachtig! Nog steeds bezoek ik tijdens vakanties met mijn man en gezin graag kerken en kloosters. Ik vind het prettig om alleen in zo'n bankje te zitten. En wat zou ik graag een week in een klooster zitten. Ik verlang naar een soort rust, om letterlijk naar binnen te gaan. Om de tijd te hebben er eens echt mee bezig te zijn. Ik heb behoefte aan die omgeving, aan die sfeer. Je voelt er gewoon de spiritualiteit. Dat verlangen heb ik mijn hele leven gehad – het heeft niets met mijn hectische leven te maken – maar het is er nog niet van gekomen. Ik heb nu ook te weinig rust om er mee bezig te zijn. Het gaat echt een keer gebeuren, daar ben ik van overtuigd.

Keerpunt 9-11

In september 2001 zette ik mijn man op het vliegveld, hij ging naar Amerika. Daarna ging ik zelf op cursus: 'de nieuwe manager'. Hij was dus daar op 9-11. Dat heeft ons leven behoorlijk op zijn kop gezet. We volgden alles gespannen op televisie. Alle kinderen keken mee, de oudsten en ik vol zorgen. Uiteindelijk kregen we hem aan de lijn, het ging goed met hem. In New York kreeg hij een hotelkamer toebedeeld die bedoeld was voor de partner van iemand die in één van de vliegtuigen zat die het World Trade Center doorboorde. Hij ontving op zijn hotelkamer een ingesproken bericht vanuit het vliegtuig dat voor die man bedoeld was. Hij was in shock en we waren er allemaal vol van. Hij was zo geraakt dat hij veranderde. Deze gebeurtenissen hebben een enorme impact op ons leven gehad. We hadden een druk en rijk sociaal bestaan, dat zetten we op een laag pitje om tot onszelf te komen en te onderzoeken waar het om gaat in het leven. We ontdekten dat we alleen bezig waren met veel geld verdienen, vliegen, rennen, draven en de kinderen van hot naar her mobiliseren. We kozen voor andere waarden. We hebben ons leven omgegooid en nieuwe dingen ontdekt. Mijn man en ik zijn allebei van werk veranderd. We hebben gekozen voor minder inkomen, minder luxe

en een minder druk en jachtig leven. We hebben er geen last van, laat staan spijt. Ik heb plezier in mijn werk. De inhoud is nu veel sterker aan de orde. Het heeft mij verrijkt in geestelijke zin. Ik heb bijvoorbeeld veel meer inzicht in het leven en in andere culturen gekregen. Dat is onbetaalbaar.

Toen ik de cursus deed was ik directeur Vendopolis, het verzekeringsbedrijf van v&d. Een onderdeel van die leergang was een internationale reis. Omdat we niet naar Amerika konden, werd het Afrika. En toen ik er was, dacht ik: Dit laat ik niet meer los. Ik heb het niet gezocht, het is op mijn pad gekomen. Een paar jaar later werd ik gevraagd om directeur van FaiRSupport, de wereldwinkels, en de winkels onder de naam WAAR, te worden. Ik kreeg de opdracht om Fairtrade te laten groeien door professionalisering van winkels en maar ook door de verbinding te zoeken met producenten in Afrika, Azië en Latijns-Amerika. Toen wist ik dat dit een ideale combinatie voor mij is.

Detailhandel is mijn vak. Een bedrijf opzetten en leiden vind ik geweldig. Ik ben meer een pionier dan een beheer type. En ik heb het geluk dat ik de productielanden kan bezoeken. Het zijn geen luxe reizen, maar ze verrijken me enorm. In de laatste drie-en-halfjaar heb ik veel geleerd over andere waarden dan de economische waarde. Ik zeg dit bewust vanuit een zakelijke insteek. In een zakelijke omgeving gaat het meestal om de economische waarde. Ik ben afgestudeerd op gezond ondernemen, ik heb er onderzoek naar gedaan, ik heb bedrijfsleiders geïnterviewd. En als ik vroeg: hoe gaat het ermee, dan dachten ze natuurlijk niet aan zichzelf, maar aan het bedrijf. Negen van de tien keer kreeg ik een antwoord in economische termen: winst of verlies. En als ik doorvroeg, dan viel er een stilte. Met 'hoe gezond is het bedrijf', bedoelde ik iets meer dan winst of verlies. Dat raakte mensen. Ik wilde weten hoe de leiding met hen omgaat, hoe men kijkt naar de lange termijn? Uiteindelijk bepalen mensen en zeker betrokken mensen, hoe het bedrijf zich ontwikkelt. Ik heb dit onlangs zelf ook mogen ervaren en ik merkte dat ik er heel

anders mee omga en er anders naar kijk. In mijn v&d-tijd heb ik nogal wat winkels geopend en dat doe ik nu ook weer. Toen ik een WAAR-winkel in Utrecht opende heb ik die hele avond niet gevraagd hoe het met de omzet was. Het kwam niet eens bij me op. Ik zag alleen maar blijе mensen en een goede sfeer. Later in de auto besepte ik deze verandering bij mezelf. Bij v&d zou ik elk uur gevraagd hebben hoe het met de omzet gaat, alsof het iets helpt als je het constant vraagt. Wat nog mooier is, ik weet zeker dat het goed zit. Ook al wordt misschien in absolute zin de omzet op die avond niet gehaald. Ik weet zeker dat het zal komen, de volgende dag al. Al die bezoekers zijn enthousiast en ze komen terug. Ik was me ineens bewust van de omslag die ik zelf gemaakt heb. Dat je ook via andere waarden naar de economische waarde kunt gaan.

Er is nog iets geweest wat mij op een ander spoor zette. Na de bevalling van mijn jongste kind ben ik ziek geweest. Ik kon niet meer lopen en lag plat in bed. In die tijd hebben we zoveel ontvangen, dat ik me afvroeg waaraan ik dat te danken had. Ik heb er sindsdien nog meer plezier in om een ander te helpen.

Verbinden en verrijken

Vroeger vond ik het belangrijk om, als ik mensen aan elkaar voorstelde, te horen wat het had opgeleverd. Dat heb ik niet meer. Als ik dingen in beweging kan brengen – en dat is iets wat ik goed kan – dan heeft dat gevolgen waar ik in eerste instantie niet aan denk en waar ik ook niet om gevraagd heb. Het gebeurt gewoon. Verrijken heeft voor mij een hele andere betekenis gekregen dan de economische. Ik zit bij een aantal netwerken, zoals VEDIS, de brancheorganisatie voor retailers en het Management Netwerk Nederland. Ik heb niet één netwerk waarvan ik denk: Wat heb ik eraan, want ik heb nog geen deal kunnen sluiten. Legio mensen die daarom wel bij een netwerk zitten. Maar dankzij die netwerken heb ik zulke fijne mensen leren kennen en dat verrijkt me.

Niet met deals maar wel met inhoud. Deze contacten brengen me verder in mijn passie van verbinden en verrijken dan waar ik elders deals heb gesloten. Ik vind het helemaal mooi als ik op deze meer natuurlijke wijze mensen enthousiast weet te maken voor onze winkels of Fairtrade kerstpakketten. Ik spreek regelmatig op congressen en ik merk de verandering. Vroeger voerde promotie de boventoon, nu gaat het om de boodschap: mensen iets meegeven, hen in beweging brengen en hen inspireren. De toegevoegde waarde zit in het verhaal van de makers achter het product.

Op de reizen die ik maak, word ik 'armer' omdat ik de inhoud van mijn koffer weggeef. En ik kom rijk terug door de mensen die ik heb ontmoet. In het eerste jaar was ik in Nigeria. Ik ging erheen om te kijken of ze daar zelf een wereldwinkel kunnen opzetten. Ik gaf advies over inrichting, over hoe je klanten kunt trekken. Mensen daar helpen, verrijkte mij.

Spijkerbroek en 'dresscode gala'

Daarna ging ik naar Ghana. Ik kwam daar aan en raakte mijn koffer kwijt. Eerder zou ik meteen op zijn minst de elementaire dingen kopen: ondergoed en deodorant. Ik heb het niet gedaan. Er werd me van alles aangeboden en ik had een goede spijkerbroek aan. Toen brak de dag aan dat we uitgenodigd waren op de ambassade. Het was 30 april, de dresscode was galakledij. Mijn enige jurk zat in de koffer die ik kwijt was. Ik bleef aarzelen om iets nieuws te kopen, trouwens heel ongewoon voor mij. 's Morgens gingen we naar een producentengroep in de bush. Die mensen waren enorm gastvrij, ze hadden weinig bij te zetten maar ze ontvingen ons geweldig. Ze hadden producten gemaakt om ons te laten zien of ze geschikt waren om op te nemen in ons assortiment. Het was een fantastische ochtend. Ik had daarna eigenlijk helemaal geen zin meer om naar de ambassade te gaan. Maar ik nam wel een besluit: ik ga in die spijkerbroek en ik schaf niets aan. Ik heb

de avond van mijn leven gehad. Natuurlijk waren er afkeurende blikken, maar ook mensen die nieuwsgierig waren: waarom ben jij zo gekomen, wat een lef zeg! Ze wilden dat zij dat durfden. De haring werd ingevlogen met een helikopter en toen dacht ik: ik wilde dat jullie allemaal vanmorgen met me mee waren geweest. Deze reis is belangrijk voor mij geweest. Voorheen zou ik binnen 24 uur weer een gevulde koffer hebben gekocht. Ik besepte wat ik echt nodig heb: liefde. De menselijke warmte van die ochtend. Het gevoel dat we met elkaar iets konden doen. We inspireerden elkaar. De sfeer, de ontvangst, die warmte had ik om me heen. Ik had bij wijze van spreken naakt naar de ambassade kunnen gaan. De beslissing om niets te kopen en of ik wel of geen jurkje zou dragen, gaat veel dieper. Deze ervaring in Ghana blijft bij me. Een spirituele ervaring was het, omdat ik het niet helemaal kan vastpakken. Het overkwam me, het viel me toe, een ontmoeting. Er is een vuur aangestoken. Ik ben dankbaar dat dit gebeurd is.

Het is niet wat je overkomt, maar wat je ermee doet.

Deze zomer ging ik op vakantie met mijn gezin. Op mijn eerste vakantiedag werd mijn onderweg-tas gestolen: sleutels, creditcards, identiteitskaarten, portemonnee, telefoons (ook van mijn kinderen) en een Ipod. Ik was al mijn contactgegevens kwijt, verschrikkelijk. Ik heb mijn LinkedIn gebruikt, mijn contactpersonen geselecteerd, tweehonderd mensen mijn verhaal geschreven en gevraagd om hun contactgegevens naar me te mailen. Ik kreeg veel reacties terug en vaak bleef het niet bij een telefoonnummer. Sommigen vroegen: 'Hoe gaat het met je?' of 'Lang geleden, zullen we weer eens afspreken?' Er kwamen zoveel bijzondere verhalen van mensen die ik twee jaar niet gesproken had. Ik zag opeens een positieve kant aan het hele gebeuren; anders had ik een aantal verhalen nooit gehoord. Een Engelsman schreef me: Dat is niet om wat je overkomen is, maar wat je ermee gedaan hebt. Je hebt de moeite genomen om te vragen hoe het gaat, dan krijg je dit verhaal, anders niet. Dit was ook verbinden.

Prijs

Het tijdschrift *Opzij* nam het initiatief voor de Power-award voor de vrouw die haar bedrijf of merk het beste op de kaart of in de markt heeft gezet door middel van commerciële communicatie. Ik kwam op een lijst van vijftenzeventig vrouwen. Hoe ik er op gekomen ben en wat het inhield wist ik niet precies. Ik heb het in eerste instantie aan niemand verteld, het leefde niet voor mij. Alleen mijn oudste dochter wist het. Ik kreeg veel stemmen. De vakjury ging aan de slag met de tien meest gekozen vrouwen. Uit de mediawereld stonden acht vrouwen op de lijst. Ik stond erop als onbekende. Uiteindelijk won ik de prijs. Wat er toe deed was dat men verbaasd was over de vrouw achter Fair Trade. Toen ik begon in deze organisatie was mijn statement: ik ga nooit in een raffiajurk lopen of in een tuinbroek, tenzij het relevant is. Omwille van de zakelijkheid moeten we juist onze krijtstreep voor de dag halen. Op de avond van prijsuitreiking was de voltallige pers aanwezig met camera's en opschrijfboekjes. De eerste reactie was: Goh, we hadden iemand anders verwacht als directeur van de Wereldwinkel. Men had het stereotiepe beeld, een mevrouw in een tuinbroek. Dat beeld is hardnekkig. Juist dat ik verras, geeft mogelijkheden. Ik vroeg aan mijn kinderen of ze al gestemd hadden. Ze reageerden kritisch. 'Gestemd, waar heb je het over? Wat hebben we eraan, stel je voor dat je hem wint. We weten niet of we dat leuk vinden, want wat zijn de gevolgen.' Hun reactie heeft zulke fantastische gesprekken teweeggebracht, ze hielden mij een spiegel voor. Het kwam wel aan.

Dit proces is belangrijker geweest dan de prijs, in kritische zin eigenlijk. Ik zat op die avond een beetje alleen, ik kende er bijna niemand en ik had niemand meegenomen. Ik was er onbevangen en zonder verwachtingen naartoe gegaan. Ik vond het niet zo belangrijk. Mijn communicatiemedewerker maakte het duidelijk voor me: dit helpt ons allemaal, vooral de organisatie. Fair Trade heeft een redelijk stoffig imago en ik tracht een ommekeer teweeg te brengen, daar ben ik bewust mee bezig.

Tussen God en mij

De verbinding tussen God en mij bestaat uit praten en samen denken, al klinkt dat raar. Ik vraag aan God: wat vind je ervan? De band met God is de laatste tien jaar intensiever geworden omdat mijn vader is overleden. De verbinding loopt ook wel via mijn vader naar God, ik heb het gevoel dat mijn vader nu dichtbij is. Ik hoop dat God me in de gaten kan houden. God is voor mij inspiratie. Jezus is voor mij een voorbeeld in mijn gedrag, in hoe de dingen het beste kunnen gebeuren. Hoe je mensen kunt inspireren. Jezus is een normaal mens met zijn fouten. Mijn beelden van Jezus en God kunnen door elkaar heen lopen. Jezus stond tussen de mensen en God is wat verder weg. Niet afstandelijk maar minder grijpbaar. God is meer de inspiratiebron, de wijsheid, waarmee ik dagelijks in gedachten ben. Ik ga bijna nooit slapen zonder het kleine ritueel, zoals ik vroeger in de kerk deed: in gedachten reflecteer ik over de voorbije dag, heb ik aandacht gegeven aan... Van toestanden tot vrolijkheden, hoe heb ik het werkelijk gedaan? Dit is voor mij het meest wezenlijke in mijn geloofsbeleving.

De Kerk vervreemdt

Als ik deelneem aan een commissie van de parochie, dan doe ik het vooral omdat de mensen me enorm aanspreken en inspireren. Dat houdt me op de been bij een behoorlijk klus voor de kerk, omdat het zo fijn is met elkaar. Wat de kerk betreft, even kort door de bocht, ze vervreemdt van mensen. Er is geen aandacht voor mensen en in het bijzonder voor vrouwen. Als ik het op onze parochie betrek dan valt het nog wel mee, in tegenstelling tot wat ik elders in het land zie en hoor. Al die mensen die zich inzetten, ze ontmoeten elkaar nauwelijks. Ik weet niet wie dit beleid bepalen, maar ik heb er geen goed gevoel over waar dit naartoe gaat. Het lijkt killer te worden, ik kan het onvoldoende duiden, ik weet er ook te weinig van, maar zo komt het op mij over. Er staan figuren op in de katho-

lieke kerk, die zulke vreemde ideeën hebben over hoe het moet, dat ze mensen van zich af stoten. Het doet niets af aan mijn geloof, aan mijn contact met God en aan mijn levensovertuiging. Ik word wel kritischer op de kerk en heb veel vragen die niet beantwoord worden. Wat bezielt jullie? Waarom beseffen jullie niet dat het een bloeiende zaak zou kunnen zijn als het anders ingevuld zou worden? Ik snap het echt niet. Moet ik daar iets in gaan doen, denk ik weleens, maar ik weet niet waar ik zou moeten beginnen.

Duurzaamheid is een stukje oplossing voor de problemen in deze wereld. We moeten op zijn minst inzicht krijgen in wat we aan het doen zijn. En waar het heen moet, daar heeft ons geloof veel over te zeggen. Het zou zoveel kunnen betekenen.

Kracht

Ik ben optimistisch en opgeruimd van aard. Ik put kracht uit wat goed is en wat gelukt is, uit gelukkige momenten. En uit een besef dat je soms ook verdriet moet kunnen hebben om te beseffen dat het andere geluk is, ook al zit ik er midden in. En kracht put ik ook uit mensen, dat kan mijn jongste dochter zijn, die als ik niet lekker in mijn vel zit haar arm om me heen slaat. Of iemand die ik kan bellen. Maar het geeft me ook kracht als ik alleen in mijn verdriet ga zitten en me eraan overgeef. Dat helpt me verder, ook spiritueel. Ik geloof dat het altijd ergens goed voor is. Als het een groot verlies is van iemand die dagelijks om me heen is, als ik iemand niet meer kan volgen en ik iemand ben kwijtgeraakt, dan kan ik rust opbrengen om in het verdriet te gaan zitten.

Als ik naar binnen ga

Dan denk ik aan een wereld waarin alles goed is. Waarin we veel voor elkaar betekenen. Je kunt heel groot denken, maar ik ben vaak blij met kleine dingen en met kleine stapjes. Ook op de zaak probeer ik dit erin te brengen. Groot denken, waar wil je terecht-

komen is belangrijk, maar in de weg ernaartoe moet je je ervan bewust zijn dat kleine stapjes heel waardevol zijn. Daar zit ook het delen in, een belangrijk woord. Delen van wat je beleeft, van kennis, een bemoedigend woord geven. En ik realiseer me dat in ons gezin het spirituele er zeker is, maar we moeten ons er wel bewust van zijn, we moeten er tijd voor maken. Soms is het mijn man, soms mijn oudste kinderen die me zo een spiegel voorhouden. We hollen en draven maar door, deze tijd is niet het beste daarvoor.

***

Impressie

De aanslagen van 11 september 2001 zetten het leven van Lieke, van haar man en hun kinderen compleet op zijn kop. Ze vertelt ingehouden, in grote lijnen en met groot respect omdat het hier ook haar man betreft. Haar zorgvuldigheid in wat ze hiervan wel en niet vertelt vind ik heel mooi. Ze gebruikt het woord crisis niet, maar deze crisis is een kans gebleken om met andere ogen naar hun leven te kijken. Ze ontdekt wat ze echt waardevol en belangrijk vindt, wat er toe doet.

Als de dood even heel dichtbij komt, door eraan te ontsnappen, komt alles in een ander perspectief te staan. Alsof je wakker wordt geschud. Tot dat moment leef je gewoon door en is er geen grote noodzaak tot veranderen of omkeren. Al is er ergens vanbinnen wel een stem die je wat influistert maar die is te negeren.

Dit heb ik ervaren toen een tumor juist op tijd werd ontdekt. Dit vormde het begin van een onomkeerbaar proces. Als een bliksemschicht kwam binnen: als dit nu mijn leven is geweest dan heb ik me vooral ongelukkig en eenzaam gevoeld. Dat vraagt God toch niet van mij! Ik heb begeleiding gezocht, ik heb samen met mijn man een aantal gesprekken gevoerd. Het betekende dat

ik uiteindelijk besloot om mijn huwelijk te beëindigen. Lang had ik mijn huwelijk als een opgave en opdracht beleefd. Zo van: dit heb ik te doen. Het was een doodlopende onvruchtbare weg, waarin ik mijzelf verloor, kwijtraakte.

Lieke noemt het samen denken met God, zo eigen en mooi geformuleerd. De innerlijke dialoog met God is een belangrijke rode draad in haar leven. Misschien wel de belangrijkste. Van kind af aan is ze vertrouwd om haar doen en laten te toetsen en kritisch te onderzoeken, dat is ook een facet van deze innerlijke dialoog met God. Het treft me en ik herken het innerlijk zijn met God, in iedere verzuchting van dankbaarheid, verbijstering, verwondering of van verdriet: oh God. Het is een werkelijkheid die zoveel groter is en eigenlijk onnoembaar is, maar ik heb geen andere woorden dan deze: leven met God. Regelmatig vraag ik: en nu, wat is de bedoeling? Het helpt me om verder te kijken dan mijn eigen belang.

Vanaf haar eerste communie heeft ze al iets begrepen waar het in de liturgie, en vooral de eucharistie, om gaat. Ik hoorde dit met verwondering, dat is bijzonder dat het zo vroeg al begint te dagen. Het heeft bij mij heel wat langer geduurd voor ik ingewijd werd in het mysterie van de eucharistie. Het week in en week uit beleven en vieren van de eucharistie heeft me wel altijd gefascineerd. Tegelijkertijd riep het weerstand op. Weerstand om de onverstaaenbaarheid van de officiële teksten, en waarom alleen mannelijke priesters kunnen voorgaan.

Strijd maakt sterk

Annelien de Winter-Wijffels werd op 2 juli 1947 geboren in Waterlandkerkje, als vijfde in het gezin van acht kinderen. Haar ouders waren boeren en hadden een gemengd bedrijf, akkerbouw, melkvee en wat varkens en kippen. Ze is katholiek, 39 jaar gehuwd, ze heeft drie kinderen en vier kleinkinderen. Ook zij en haar man zijn akkerbouwers. Annelien is parttime boerin, en lid van Provinciale Staten Groningen ten tijde van het interview. Inmiddels is ze wethouder. Zij is lid van de Raad van Toezicht van het streekziekenhuis in Winschoten en van de commissie subsidie/toewijzing van de Land- en Tuinbouw Organisatie.

Geloof en spiritualiteit zijn heel diep in mij verankerd. Het raakt me heel diep. Ik ben hierover vaak geëmotioneerd. Dat is altijd zo geweest. Ik heb een bijzondere jeugd gehad. Mijn ouders zijn jong gestorven. Mijn vader overleed aan een hartinfarct in april 1961, ik was toen 14 jaar. In augustus van datzelfde jaar is mijn moeder geopereerd aan borstkanker. Anderhalf jaar later overleed zij ook. Toen was ik vijftien jaar. We bleven achter met acht kinderen, de jongste was toen tien en de oudste twintig jaar. Het enige wat mij hielp was bidden. We hadden onderling een hele goede band. Mijn tweede broer studeerde. Toen mijn vader overleed, is hij op de boerderij gekomen om die in stand te kunnen houden. En ik ben van school gegaan en ik kwam thuis om het huishouden te doen en voor ons gezin te zorgen. Het was altijd gezellig en leuk. Er kwamen veel vrienden en vriendinnen over de vloer. We zaten vaak met twaalf of veertien mensen aan tafel, superleuk! Er was verbondenheid. Dat betekent ook samen bidden aan tafel en naar de kerk gaan. Bidden was ook voor mijzelf belangrijk, ik deed het ook in mijn eentje; het was het enige op de dag waar ik troost uit

putte. Dat zit zo diep, dat laat ik me niet afpakken. Ik bid niet om mijn last weg te nemen, maar om vleugels te krijgen om mijn last te dragen.

Er waren voogden, maar die bleven op afstand. Van hen heb ik nooit enige bescherming ervaren. Waarom dat zo was, heb ik nooit begrepen. Zagen ze dat het wel goed ging? Of hadden zij de instelling van: we houden onze handen ervan af? Of hadden wij een houding van 'laat ons nu maar'. We moesten 't echt zelf doen. Er kwam niemand, geen huisarts, geen maatschappelijk werker of pastoor. We hadden wel ons verdriet en we kregen ook geen bevestiging. Ik denk vaak: Het was onverantwoord om een meisje van vijftien een gezin van acht kinderen te laten bestieren. Ik heb een bewogen leven gehad, ik heb al zoveel achter me. Wat wil ik nu nog doen in mijn leven? Hoe lang krijg ik. Deze vragen lopen als een rode draad door mijn leven. Ik behoor tot een risicogroep, gezien mijn vroeg overleden ouders. Als ik terugdenk aan mijn moeder die op haar sterfbed acht pubers achter moest laten... Toen mijn kinderen zo oud waren, dacht ik: Je zult dat achter moeten laten.

Ik heb mijn moeder niet zien worstelen. Van haar heb ik meegekregen: 'Strijd maakt sterk.' Dat zei ze altijd. Zij was altijd zo opbeurend, dat ik opgelucht uit dat ziekenhuis kwam. Ze heeft niet gezegd dat we bij elkaar moesten blijven. Mijn tweede oudste broer was al thuis. Ik was handig. Als gezin uit elkaar gaan zou voor ons een nachtmerrie zijn geweest, dat nooit. Al doende groeide dat we bij elkaar wilden blijven. Het ging vanzelfsprekend.

Ik heb natuurlijk ook moeten knokken. Steeds weer houd ik voor ogen: als ik deze ronde maar weer gelopen heb, dan kom ik weer gesterkt uit de strijd. Thuis het gezin bij elkaar houden, is niet de grootste opdracht geweest. Dat zou ik zo weer gedaan hebben. Het gevolg was wel dat ik geen opleiding heb kunnen volgen. Dit raakt me vandaag nog. Ik voel me altijd minderwaardig. Al mijn broers en zussen hebben gestudeerd, iedereen heeft een universitaire of een hbo-opleiding. Gelukkig heb ik me in de vrouwenbe-

weging kunnen ontwikkelen. Ik was acht jaar voorzitter van een vrouwenorganisatie. Binnen die organisatie kreeg ik de kans om een kadertraining te volgen. Ik heb in dat verband twee jaar lang een sensitiviteitstraining gevolgd. Ik kreeg er energie van, daar lag mijn hart. Dat is zo verrijkend. Ik kon er mee uit de voeten, ook in andere besturen. In het bestuur van een landbouworganisatie en het waterschap kreeg ik gevoel van eigenwaarde. In de dertig was ik toen. Ik heb toen een cursus gevolgd, een dag in de week. Een sociaaleconomisch voorlichter van de landbouworganisatie, Ben Kievits Bos, heeft mij enorm gestimuleerd en bevestigd. Hij heeft zich sterk gemaakt om vrouwen in landbouwbesturen te krijgen. Hij vroeg mij om vrouwen te activeren om bestuurlijk mee te gaan doen. Ik ben ervan overtuigd dat dit sociaal gezien heel belangrijk is. In de ontwikkeling van de landbouw vind ik dat wij vrouwen nodig zijn en nodig waren om te stabiliseren, dat het rentmeesterschap niet helemaal in de knel komt. Hij vroeg ook: 'Annelien, wat vind je, je zwijgt veel, maar ik hecht aan je oordeel!' Dat was heel bijzonder. Hij gaf de aanzet tot mijn hele carrière. Overigens heb ik mijzelf nooit gepresenteerd. Bestuursleden kwamen me vragen of ik wilde toetreden.

Door mijn specifieke achtergrond zie ik dat veel mensen goed opgeleid zijn. Ze kunnen zaken doen en redeneren, maar ze missen de gevoelskant. Daarin ben ik bevestigd hoe belangrijk dat is. Op een gegeven moment bladerde ik door een boek, en kwam J.J. Rousseau tegen. Hij schreef in 1870 dat we moeten oppassen dat we geen kinderen kweken met waterhoofden – als we alleen het verstand ontwikkelen en hart en handen vergeten. Dat is het manco van deze tijd. Iedereen is zo goed opgeleid, maar de gevoelsmatige kant is bij velen niet ontwikkeld. Gisteren sprak ik met een topman van een grote zuivelverwerker. Hij zei: 'We hebben mensen nodig met wijsheid en niet die jonge mensen, want die zijn zo gedrild. Ze zijn getraind in computermodellen en grafieken en dat is het enige waarmee ze kunnen werken.' Ze kunnen niets met hun gevoelsmatige kant. In mijn ogen dan. De meesten

hebben geen tegenslag meegemaakt. Ze hebben gezien dat het elk jaar beter wordt en dat ze elk jaar meer krijgen; die 'jonge honden' moeten nog veel leren.

Drives

Ik heb een aantal drives in mijn leven. Ik ben vanaf mijn drieëntwintigste boerin. Ik heb gezien dat natuur en voedselproductie met elkaar strijden. Boeren worden altijd in een hoek gedrukt. Ik ben al heel wat jaren belangenbehartiger en ik vind dat de kerk hier aandacht aan moet besteden. In het economisch bestel telt maar één ding: de klant is koning en alles moet goedkoop. Men roept dat het natuurvriendelijker moet, dat we rekening moeten houden met het milieu en dat we diervriendelijk moeten boeren. Vervolgens krijgen we geen enkele kans, want het moet goedkoper. We zitten in een wurggreep. Wat de politiek doet is eisen stellen aan controles, dierenwelzijn, ammoniakuitstoot. We krijgen investeringen op ons dak van 100.000 euro en meer, terwijl dat er financieel helemaal niet in zit. Zo lijkt het alsof de overheid heel zorgvuldig is met het milieu, maar ze leggen de rekening bij de boeren neer die het rentmeesterschap manifesteren, maar de ruimte is zo nijpend. Het onrechtvaardige is dat de lasten alleen bij de boeren liggen. Grote supermarktketens nemen anderen over, investeren voor miljoenen in de panden, en voor de consument wordt het geen cent duurder. Waar is dan het mooie verhaal over duurzaamheid? Het is zo krom en geen journalist die de vinger erop legt en die link aanwijst. Geef een boer de ruimte om het netjes te doen en dan zal hij het netjes doen. Goedkoper, goedkoper, dat wringt zo.

Als de kerk daar eens de moraalridder zou zijn en inspiratie zou bieden voor ons denken en handelen! Er zijn opdrachten in het leven. Opdrachten die niet alleen voor de boer zijn, maar voor elke consument, voor iedereen. De politiek loopt voor zulke dingen weg, wie doet het dan? Ik verwacht op dit terrein iets van de

kerk. Dat ze het voortouw neemt in de taak van rentmeesterschap. We krijgen in de parochie wel de ruimte om met een paar boerinnen twee keer per jaar een dienst te maken: een dankviering in de herfst en een biddag voor het gewas in mei. Dat is pure nostalgie in de positieve zin van het woord. Vroeger liepen we in het voorjaar vanuit de kerk langs de velden met de fluitende vogels. Dat is het enige moment waarin we de kans hebben om het denken over voedsel en natuur wakker en bewust te maken. Het wordt erg gewaardeerd, ook door de burgers. Ze vinden het belangrijk. Overigens krijgen we niet alleen die ruimte, we nemen die ook. Wij vinden dat de kerk daar blijvend aandacht aan moet besteden. Tot op heden is het ons niet afgenomen. We moeten er wel voor knokken. Soms vraag ik me af: Van wie is de kerk eigenlijk? Ze moeten het niet gekker maken. Sluiten jullie ons buiten of sluiten we hen buiten op een gegeven moment? Het is maar een hele kleine kern.

Ik ben een CDA-politica, we hebben het over het rentmeesterschap. Wij zijn de rentmeesters, we moeten de aarde bewaren. De kerk loopt ervan weg, ze heeft er geen boodschap aan. Zij is enkel nog bezig met de rituelen en de vorm en de politiek loopt ervan weg.

Het geloof is lange tijd vanzelfsprekend geweest. Tot we hier in Noord-Groningen gingen wonen, in een heidense omgeving. In dit dorp zijn tien gezinnen die wat met de kerk hebben. Hier werd ons eerste kind geboren. Toen we voor de doop stonden, vroegen kennissen ons: Wat wordt het kind er nu beter van? Voor het eerst realiseerde ik me: dit moet ik beargumenteren. Ik ging erover nadenken. Vervolgens kwamen we voor de schoolkeuze. Kiezen we voor de openbare school in het dorp of naar de katholieke school, verderop. We kozen voor de dorpschool. Met kerst kwam de oudste thuis met: 'Oh dennenboom'. Dat vond ik erg.

Toen onze kinderen klein waren, hadden we een pastoor van wie niets uit ging. Voor het eerst dacht ik: Wat doen we er eigenlijk? Wat brengt het ons? Maar toen gebeurde het, ik hoorde een

auto hard piepend remmen. Ik dacht nog, oh gelukkig mijn kinderen zijn binnen. Ik ging voor het raam kijken wat er gebeurd was. Buiten stond een buurman met een van mijn kinderen op de arm. De twee kinderen, een van twee jaar en de ander van vier jaar waren met de voordeur aan het rammelen geweest. De schuif was naar beneden gevallen en zo kwamen ze op straat. Een buurman heeft ze net voor de auto kunnen weghalen. Ik dacht: Laat ik geloven, ik houd het vast. Wat had ik moeten doen? Die avond bad ik uit dankbaarheid. Weer een moment dat ik besepte hoe belangrijk mijn geloof voor mij is.

Ik worstel met mijn beeld van God

Is het Iets of Iemand? Onze pastoor zegt, als je daaraan twijfelt dan ben je niet gelovig. Dat vind ik zo kort door de bocht. Maar het is beide, denk ik. Ik redeneer heel eenvoudig. Is het iemand, een persoon, dan is dat de Vader. Er is ook de Zoon. En er is Iets, een beweging, dat zal de Geest zijn, de spirit. Niemand kan bewijzen dat er een God is als een persoon. Zo ga ik ermee om, zo spreek ik erover met mijn kinderen, we hebben het erover. Als wij in het voorjaar de aardappels in de grond stoppen, dan kunnen we dat doen. We kunnen ook nog een beetje kunstmest geven, maar voor de rest staan we machteloos. En is het God die het moet doen. We vechten ieder jaar, al veertig jaar lang, met de elementen. Het is te nat, te droog. Er is altijd een spanning, ons hele hebben en houden ligt buiten. Er zijn tonnen geïnvesteerd, dan hoop ik ieder jaar weer dat dat terugverdiend wordt. In ons dagelijks bestaan is de verbinding met de natuur groot. Dus ook met God, de Schepper, elk jaar opnieuw en met Jezus en Maria, in mijn bidden roep ik ze allemaal aan.

Op dit moment heb ik het heel moeilijk met het geloof en de kerk. Het is mijn steun en toeverlaat mijn leven lang. Ik ben altijd actief geweest in de kerk. Ik heb getracht het naar de kinderen over te brengen en dat is ook gelukt. De kerk en de golf van pu-

bliciteit rond het seksueel misbruik, was voor mij een verrassing; dit kan nooit waar zijn wat nu toch waarheid wordt. Ik ben er bedroefd van. Een pastor zegt: Er zijn slechte en goede tijden en elke tijd gaat voorbij. We moeten daardoorheen worstelen en met die worsteling ben ik bezig. Het moeilijke vind ik, dat gebeurtenissen van veertig, vijftig jaar geleden worden opgerakeld en in deze tijd worden geplaatst, dat geeft een verkeerd beeld. Tegelijkertijd gaan we in onze parochie terug in de tijd, met priesters met boordjes die weten het hoe het voor jou is. Een jonge pastor veranderde veel in de liturgie. Iemand vroeg om een gesprek erover. De pastor zei: 'Dat kan, maar de uitkomst staat vast.' Terug in de tijd, daar word ik heel verdrietig van. Tegelijk weet ik dat elke tijd iets goeds genereert, hoe naar, vervelend en verdrietig het nu ook is. Ik hoop dat in de kerk iets ontstaat van onderaf. De mensen zijn de kerk. Als de leiding dit negeert, gaat het fout. Het wordt tijd dat mensen wakker worden. Zo geloof ik ook niet meer in de waarde van het verplichte celibaat. Het mag wat wereldser worden. Ik hoop dat deze crisis de kerk op een ander spoor zet. Ik word er zo verdrietig van. Jaren geleden, toen een van de prinsen trouwde, was er commotie rond het niet ter communie mogen. Ik kan daar spontaan van huilen, zelfs nu nog. Volgens mij is onze opdracht: breken en delen. Maar niet met iedereen kennelijk, dat vind ik om te huilen.

In onze parochie is alles opgedoekt: de werkgroepen, de parochievergadering. We hadden onze inbreng. Dat is voorbij en dat mis ik nu heel erg. Ze zullen toch mensen in de parochie als klankbord moeten gebruiken? We zitten nu op een cruciaal punt, dat is echt worstelen voor mij. In deze wereld van hebben, consumeren en ik-ik-ik, wie legt er aan de andere kant van de balans gewicht in de schaal? Ik zou het niet weten. We hebben de kerk zo hard nodig nu het misging in de financiële wereld. Het lijkt wel of in die wereld het geweten ontbreekt. Wie vormt het geweten? En dan gaat de kerk zich helemaal richten op de eucharistieviering. Heb toch een andere boodschap, het gaat toch om breken en delen. Dat is de betekenis van de eucharistieviering. Het gaat

toch niet alleen om het uitvoeren van plechtige handelingen, zoals sommige priesters er tegenwoordig mee omgaan? Daar gaat het toch niet om, het gaat om de intentie van de handelingen. Ik denk hierover veel na. Is de tijd niet rijp dat we zeggen: Dag pastoor, we doen het zelf. Zo denk ik soms.

Ik wankel

Innerlijk vecht ik. Ik wankel, ik vind het zo moeilijk. Ik heb het vaker gehad zo'n periode. Ik zie zoveel mensen afhaken. In iedere crisis. Ik kom uit een katholiek gezin en in ons gezin ben ik vrijwel de enige die nog in de kerk komt. In allerlei ontmoetingen in familieverband, maar ook met vrienden en kennissen is de kerk regelmatig onderwerp van gesprek. En niet positief, mensen hebben zoveel kritiek. Ik heb de kerk altijd verdedigd en nu kom ik zelf op dit punt. Wil ik hier nog bij horen? Ik word er emotioneel van, want ik kan de kerk niet missen. Het is mijn enige houvast in het leven. En dan pakken ze me dat af! Zo beleef ik alle gebeurtenissen van het laatste jaar, in de wereldkerk, maar ook de ontwikkelingen hier in de parochie. Een voorbeeld: hier was een pastor, een geweldig inspirerende man. Iedereen hing aan z'n lippen. Hij is afgeserveerd, op een zijspoor gerangeerd. Zijn commentaar was: 'Houd voor ogen, dit is ook maar een stroming en die gaat ook weer voorbij.' Dat tekent hem. Hij heeft geen behoefte om zichzelf te beklagen en hij kan relativëren. Als ik steeds tegen mijzelf zeg dat uit een crisis een nieuwe tijd wordt geboren, dan kan ik het hanteren.

Het is een eenzame weg

Over het geloof kan ik met bijna niemand meer praten. Er zijn twee plekken waar ik kan delen. In het warme groepje waarmee we de oogst- en dankviering voorbereiden. Dat zijn trouwe kerkgangers, met hen kan ik uitwisselen. En in mijn fractie in de

Provinciale Staten van Groningen kom ik een jonge protestantse man tegen, hij is rond de dertig jaar. Hij is overtuigd, met hem kan ik delen, hij knokt ook. De christelijke politiek wordt in een hoek gezet, het CDA wordt weggezet. En de journalisten walsen erover heen. En zelfs binnen onze fractie moeten we knokken voor ons christelijk gedachtegoed. Misschien hebben we ons als CDA te veel toegeëigend en hebben we ons zelf beschouwd als het enige ware. Ik kan me ook wel voorstellen dat dit een tegenbeweging oproept.

In mijn familie kan ik het geloof niet delen. Wel praten we met elkaar over spiritualiteit en ethiek. Over wat we waardevol en belangrijk vinden in het leven. En met mijn zussen kan ik het meest intieme van het leven delen. Maar niet over de kerk, niet over het geloof. Wel spreken we over wie het geweten vormt. We delen onze gevoelens naar aanleiding van belangrijke gebeurtenissen in onze gezinnen. We delen ook de minder leuke dingen, bijvoorbeeld als het met een van ons niet goed gaat. We delen het belang van zinvolle dingen doen. Dan wordt het leven mooi. Zinvolle dingen leveren voldoening op. En dat is niet hetzelfde als mezelf verwennen.

Zinvol

Zinvolle dingen zijn voor mij: een mooie oogstdankviering waar mensen blij en geïnspireerd door worden. Acht jaar was ik voorzitter van een vrouwenorganisatie. Vrouwen komen er met plezier naartoe, ze nemen er iets van mee. Heerlijk vind ik dat. Ik wil van betekenis zijn voor de samenleving. Nu ben ik bezig met een netwerk voor ondernemende vrouwen. Het platteland hier in Groningen loopt leeg, terwijl we hier zoveel te bieden hebben. Die ondernemende vrouwen zijn met kleine leuke bedrijven bezig. We ondersteunen ze met marketingworkshops en creatief ondernemen. En die club groeit, dat vind ik zo mooi om te zien. Dit is vrijwilligerswerk, ik krijg er energie voor terug. In de let-

terlijke zin kost het me veel: de kilometers die ik rijd en de dagen dat ik ermee bezig ben. Maar zo lever ik een bijdrage aan het behoud van het platteland. Vanwege dat behoud heb ik bijna als enige van de CDA-fractie tegen het plan van de Blauwestad gestemd. Een plan voor een villawijk rond water met ieder een eigen aanlegsteiger voor de eigen boot. Waar slaat dit op? Het heeft me verdriet gedaan dat ik er niet in slaagde de andere fractieleden te overtuigen. Mijn drijfveer was: hoe kun je vanuit het christelijk gedachtegoed nu voor zo'n luxe villawijk zijn in Oost-Groningen. Het staat zo ver van onze opdracht in het leven. En dan zijn ze in de politiek druk met dat soort dingen... Ik heb volledig het gelijk aan mijn kant gekregen, het is een grote flop. We hebben de eerste dertig miljoen al afgeschreven. En toch twijfel ik dan aan mijzelf in die politieke arena.

Terug naar de bron

Regelmatig ga ik terug naar de bron en dan vraag ik me af: Waar toe ben ik op aarde, wat doe ik hier, wat is mijn opdracht? Ik lees graag en regelmatig in de Bijbel, ik vind het zo inspirerend wat daar staat. Ik bereid ook altijd een stukje voor als opening of tot besluit van vergaderingen en van werkgroepen. Die bron blijft stromen, die is er altijd weer. In het boek Spreuken staat zoveel! Dat zo weinig mensen de boodschap kennen dat maakt me echt verdrietig. Het is mijn levensader! Daarom word ik zo boos en verdrietig, als leiders in de kerk zich negatief uitlaten over homo's en hun de communie weigeren. Waar heb je het over als je 'goed zijn' en 'liefde' verkondigt. Vorig jaar trouwde onze zoon in de kerk. En toen zei de buurvrouw, een alleraardigste vrouw: 'Ik wil het toch even zeggen, ik vind het zo erg dat we met zoveel plezier meedoen en dat we dan niet mogen delen als jullie gaan eten.' Ik vind dat zo erg.

Mijn valkuil

Ik trek me als het lastig wordt, te snel terug. Ik ben wel strijdvast, maar ik ben soms te afwachtend. Dan krijg ik het gevoel: weet ik het wel goed? Dan twijfel ik aan mijzelf. En mijn emoties zijn zowel een kwaliteit als een handicap. Als ik in een zakelijke omgeving ga huilen, dan smoren de tranen. Dan is het al snel, dat ik denk: Dat domme mens huilt alleen maar, ze hoort niet in deze wereld.

Mijn sterke kanten

Ik voel als geen ander aan waar het fout gaat. Dat gevoel is sterk ontwikkeld. Ik ben een zwijger, ik hoor en zie veel. Dat is de kracht van stil kunnen zijn. En wat ik ook een kracht vind en belangrijk voor anderen: investeer in mensen in je omgeving, dan is er beweging. Er zijn zulke gouden mensen in je eigen omgeving. Mijn zoon is boer en zijn vrouw is arts. Ze hebben een buurvrouw, zij voelt aan wanneer het erg druk is op het bedrijf. Dan belt ze: 'Bas, met hoeveel man ben je, ik zorg wel dat er eten op het land komt.' Dat doet ze spontaan. 'Als het erg druk is, moet je bellen hoor, dan kom ik even.' Dan staat ze aan de aardappelsorteerder. Ze heeft zelf ook een baan en kinderen. Een meelevende, hartelijke vrouw, een gouden mens. Mijn schoondochter werkt in een academisch ziekenhuis. Ze kwam in die buurt wonen tussen hele gewone mensen, dat was wat onwennig voor haar. Ze is helemaal om, ze voelt hoeveel beter de sfeer in dat buurtje is. Beter dan in het academisch ziekenhuis.

Dat ik dag in, dag uit in de natuur leef en van de natuur afhankelijk ben, dat bepaalt zo sterk mijn en ons doen en laten, ons denken. Als het voorjaar wordt, wanneer gaan we het land op? Gaan we te vroeg dan vernielen we de aarde, als we te laat gaan dan wordt het te droog, die behoedzaamheid. En de zorg over het weer, iedere dag weer, het is te droog of te nat. Ik ben verbonden

met iets wat je niet ziet, wat je niet kunt pakken, waar ik geen grip op heb. Ook dit heeft invloed in mijn keuze voor sober leven, voor een zinvol leven.

***

Impressie

Vanuit het Noord-Groningse land reed ik naar huis met een gevoel van diepe bewondering. 'Strijd maakt sterk,' dat was het adagio van haar moeder en het is haar lijfspreuk. Wat een kracht heeft dat motto gegeneerd in haar leven! Op je vijftiende wees worden evenals je broers en zussen, en elkaar helpen groot en volwassen te worden. Ze draaide het huishouden en het gezin met haar broer. Wat een persoonlijkheid met eigen keuzen is ze geworden, die bovendien zelf haar opleiding en vorming bij elkaar sprokkelde door haar bestuurswerk.

Het was een emotioneel gesprek. Regelmatig kwamen er tranen doordat we de diepte en de betekenis van het geloof in haar levensverhaal peilden. Tranen bij Annelien én bij mij. De bron van geloof is diep in haar verankerd. Ik herken bij haar de rijkdom en de diepte van het geloof en de spiritualiteit die ik dag in dag uit beleef. Net als Annelien leef ik ervan. Ik voel me hierdoor geborgen en gedragen en tegelijk vraagt dit iedere dag om mijn doen en laten, mijn spreken en zwijgen te laten inspireren en toetsen door de Bron. Het maakt mijn leven rijk en vol. Geloven is voor mij een werkwoord.

Er waren ook tranen van boosheid, bijna van gekwetste woede. Ik deel die woede omdat 'de kerk' niet doet wat ze verkondigt. Dit is een ongenueanceerde uitspraak die bovendien niet klopt, want *wij* zijn de kerk. Annelien en ik maken er immers deel van uit. En toch kan ik woedend zijn op die kerk omdat ze niet in staat is een kerk van liefde en inspiratie te zijn, terwijl dat

wel haar opdracht is. De gebeurtenissen in de kerk, de opstelling en het beleid van sommige leiders en pastores laten al jaren een liefdeloze kerk zien. En nog erger: een kerk die vooral gericht is op zichzelf. 'Wil ik hier nog bij horen?' dat maakt haar aan het wankelen en twijfelen, terwijl ze zo lang de kerk heeft verdedigd, bijna tegen beter weten in. Die twijfel heb ik gekend en achter me gelaten. Ik ben katholiek, blijf dat en probeer dat geïnspireerd te leven. Ik kan ook niet zonder de kerk, ik kan niet in mijn eentje inspiratie zoeken, mijn geweten vormen en toetsen en het kerkelijk jaar in haar rijke liturgie vieren.

Annelien kan haar geloofsbeleving en spiritualiteit niet delen in haar familie, en ook niet met allerlei anderen. En toch blijft ze in haar kracht staan. Ook hierin zie ik overeenkomst met mijn leven. In mijn familie heeft iedereen afgehaakt en kan ik mijn geloofservaringen, mijn geraaktheid, en de diepte zoals ik die beleef, niet delen. Er is geen zielsverwantschap, geen herkenning, we kunnen er wel wat over spreken, maar delen vraagt meer. Dat maakt me soms eenzaam, en dat vind ik soms spijtig in de familiekring die overigens heel hecht is.

Nawoord

Op het eind van de reis ben ik enorm schatplichtig aan de twaalf vrouwen die zich met mij bloot hebben gegeven. De gesprekken waren ontroerend, intiem en inspirerend. Wat worden mensen fier en mooi als ze zichzelf toestaan te worden wie ze zijn. Ook in het geploeter en volhouden op die weg breekt de kracht naar buiten. De Geest waait waar die wil! Ik ben dankbaar dat ik met deze vrouwen mee naar binnen mocht kijken.

Wat me opvalt is dat wie de reis naar binnen aandurft haar bij haar innerlijke kracht brengt. Kracht die hand in hand gaat met kwetsbaarheid, die aanschouwd wordt en er mag zijn. Wel vraag ik me af of het vrouwen eigen is om het licht onder de korenmaat te zetten? Ze leven vanuit en met kracht en toch moet hun zelfvertrouwen veelal bevochten worden. Ik zie het ook bij mijzelf, iedere keer weer moet ik het 'veroveren'.

De persoonlijke en de spirituele geloofsontwikkeling staan niet los van elkaar. In beide is sprake van volwassenwording, groei en autonomie. Het is inderdaad de kunst om een vrij mens te worden, onafhankelijk van verwachtingen en niet bepaald door ingesleten patronen.

De kracht en betekenis van stilte en meditatie bij een groot aantal vrouwen is groot. Het helpt om tot jezelf te komen en om jezelf beter te leren kennen. Om af te dalen en oprecht te kijken naar motieven, drijfveren, naar angsten en naar wat anderen en God van je vragen. Soms raakt het aan het goddelijke. Het is de motor om te zien wat is en om tot acceptatie te komen van wat was en zal zijn. Deze inspiratie wordt met hart en ziel beleefd en brengt 'rijke' mensen voort.

In de relaties met anderen en met God blijft het een gevecht

om jezelf te worden, te zijn en te blijven. Mijn reis naar binnen houdt daarom nooit op. Ik realiseer me dit veel sterker door de gesprekken met deze vrouwen. Het is een middel om steeds mijn eigen persoonlijke antwoord en weg te vinden op de vragen die het leven van alledag mij stelt. Bovenal om echt en oprecht in liefde te groeien. Ik blijf een leerling.

Ik dank Anke, Annelien, Margriet, Annemiek, Corine, Julia, Lieke, Ria, Suzanne, Will, Wilma. Ik dank Annemiek Schrijver om haar spontaneïteit en vakvrouwship om mij te interviewen.

Ik dank Peter Denneman voor het meelezen en het commentaar. En Liesbeth Eugelink voor het redigeren van een aantal interviews.

Zeist, voorjaar 2011